

ОДЕСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ І. І. МЕЧНИКОВА

(повне найменування закладу вищої освіти)

Факультет психології та соціальної роботи

(повне найменування факультету)

Кафедра загальної психології та психології розвитку особистості

(повна назва кафедри)

Кваліфікаційна робота

на здобуття ступеня вищої освіти «магістр»

«Особливості родинних уявлень підлітків, батьки яких беруть участь у війні»

(тема кваліфікаційної роботи українською мовою)

«Peculiarities of family perceptions of teenagers whose parents participate in the war»

(тема кваліфікаційної роботи англійською мовою)

Виконала: здобувачка денної форми навчання спеціальності 053 Психологія

(код, назва спеціальності)

Освітня програма «Психологія»

(назва)

Склярова Юлія Едуардівна

(прізвище, ім'я, по-батькові здобувача)

Керівник професор, доктор психол. наук Кіреєва З.О.

Рецензент професор, доктор психол. наук Асєєва Ю.О.

Рекомендовано до захисту:
Протокол засідання кафедри
загальної психології
№ 3 від 1.11.2024р.

Завідувачка кафедри
Кіреєва З.О.
(підпис) (прізвище, ім'я)

Захищено на засіданні ЕК № _____
протокол № __ від ____ . ____ .20__ р.

Оцінка _____ / _____ / _____
(за національною шкалою/шкалою ECTS/ бали)

Голова ЕК

(підпис) (прізвище, ім'я)

Одеса 2024

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. ОСОБЛИВОСТІ РОДИННИХ УЯВЛЕНЬ ПІДЛІТКА.....	6
1.1. Аналіз сучасних підходів до вивчення сім'ї.....	6
1.2. Теоретичний аналіз психологічних особливостей підлітка.....	20
1.3. Переживання підлітком родинних відносин.....	30
ВИСНОВКИ ДО I РОЗДІЛУ.....	39
РОЗДІЛ 2. МЕТОДИ ТА ОСНОВНІ ЕТАПИ ДОСЛІДЖЕННЯ ОСОБЛИВОСТЕЙ РОДИННИХ УЯВЛЕНЬ ПІДЛІТКА, БАТЬКИ ЯКИХ БЕРУТЬ УЧАСТЬ НА ВІЙНІ.....	41
2.1. Організація емпіричного дослідження.....	41
2.2. Методи та методики емпіричного дослідження.....	47
ВИСНОВКИ ДО II РОЗДІЛУ.....	53
РОЗДІЛ 3. РЕЗУЛЬТАТИ ЕМПІРИЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ ОСОБЛИВОСТЕЙ РОДИННИХ УЯВЛЕНЬ ПІДЛІТКА.....	55
3.1. Дослідження особливостей виховання сучасного підлітка.....	55
3.2. Результати сімейного стану родини з сучасним підлітком.....	56
3.3. Результати емоційного стану підлітка, чиї батьки на війні.....	59
3.4. Дослідження типів сімей підлітків, батьки яких виборюють перемогу на фронті.....	61
3.5. Математико - статистичний аналіз впливу родинних відносин на майбутню сім'ю підлітка.....	67
ВИСНОВКИ ДО III РОЗДІЛУ.....	76
ВИСНОВКИ.....	78
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ.....	81

ВСТУП

У сучасній науці питання впливу родинних відносин на формування майбутньої сім'ї підлітка стає дедалі актуальнішим. Сім'я, як основний соціальний інститут, відіграє важливу роль у вихованні, передачі культурних цінностей і формуванні суспільної структури. Незалежно від часу та місця, сім'я є фундаментом, який забезпечує підтримку, виховання та впливає на розвиток традицій і способу життя. Війна в Україні створює особливі виклики для сімей, особливо коли батьки залучені до військових дій. Родинні уявлення цих підлітків змінюються під впливом стресу, тривоги та невизначеності, викликаних війною. У таких умовах сімейні відносини набувають ключового значення, оскільки підлітки можуть сприймати свою сім'ю як джерело нестабільності, що безпосередньо впливає на їхнє уявлення про майбутню родину.

У часи війни проблема впливу родинних відносин на уявлення підлітків про майбутню сім'ю стає особливо важливою. Підлітковий вік є вирішальним етапом розвитку особистості, і військові події можуть додатково посилювати такі стресові фактори, як страх за життя батьків, тривожність, соціальна ізоляція та інші емоційні потрясіння. Це суттєво впливає на формування ставлення підлітків до сімейних стосунків, моделей поведінки та їхніх уявлень про майбутнє.

Основні автори, чії підходи та дослідження розглянуто в контексті впливу сімейних відносин, включають: Т. Парсонс, Х. Гартман, Л. фон Берталанфі, Я. Бахофен, Ч. Мілль, Л. Козер, Р. Дарендорф, К. Боулінг, М. Боуен та інші.

Таким чином перед дослідниками постає завдання виявити вплив родинних відносин на майбутню сім'ю підлітка, розробити та опрацювати психопрофілактичні та корекційні заходи, спрямовані на образ майбутньої сім'ї у підлітків.

Метою дослідження теоретичний аналіз та емпіричне вивчення особливостей родинних уявлень підлітків, батьки яких беруть участь війні.

Відповідно до мети дослідження були поставлені наступні **завдання**:

1. Провести теоретичний аналіз особливостей розвитку підлітка.
2. Проаналізувати сучасні підходи до вивчення ролі сім'ї.
3. Дослідити особливості родинних уявлень підлітків, батьки яких беруть участь у війні.

Об'єкт дослідження: родинні уявлення.

Предмет дослідження: особливості родинних уявлень підлітків, батьки яких беруть участь у війні.

Методи дослідження: *Теоретичні:* методи аналізу, синтезу та порівняння наукових джерел, метод структурно-логічного аналізу інформації з метою визначення інтенсивності впливу родинних відносин на майбутню сім'ю підлітка. *Емпіричні:* Інструмент батьківського зв'язку (The Parental Bonding Instrument (PBI)) Gordon Parker, Hilary Tupling and L.B. Brown, методика «Типовий сімейний стан» Е.Г. Ейдеміллер, В.В. Юстицькіс, методика самооцінки емоційного стану Уессмана-Рікса, тест «Сімейна соціограма» В. В. Ткачов. *Математичної статистики:* методи описової статистики, непараметричний тест Манна-Уїтні, коефіцієнт кореляції Пірсона.

Опис вибірки: у дослідженні взяли участь підлітки віком від 10 до 19 років. Загальна кількість респондентів становила 58 осіб.

База проведення емпіричного дослідження: дослідження проводилося у період з березня по серпень 2024 року за допомогою Google форми, створених для підлітків, що живуть в Україні. За стандартними інструкціями та у вільний час для учасників.

Результати дослідження апробовані участю у 80-тій звітній студентській науковій конференції, підсекція «Загальної психології та психологічного консультування» (25 квітня 2024р.) за публікацією тез: «Вплив родинних відносин на образ майбутньої сім'ї підлітків». Основні результати дослідження обговорювалися на Круглому столі: «Особливості наукової діяльності під час війни» (жовтень 2022). Тема доповіді: Особливості родинних уявлень підлітків, батьки яких беруть участь у війні.

Робота виконана в рамках наукової тематики кафедри “Психологічні ресурси особистості в умовах викликів сьогодення” (0123U102605)

Практична значущість дослідження: розробка психологічних програм підтримки, спрямованих на стабілізацію емоційного стану та соціальну адаптацію підлітків під час війни і після неї.

Структура роботи: дипломна робота складається з вступу, трьох розділів, десяти параграфів, висновків, семидесяти джерел списку літератури. Загальний обсяг дипломної роботи 88 сторінок. Робота містить 20 таблиць і 12 рисунків.

РОЗДІЛ 1. ОСОБЛИВОСТІ РОДИННИХ УЯВЛЕНЬ ПІДЛІТКА

1.1. Аналіз сучасних підходів до вивчення сім'ї

Сім'я - це спільнота людей, які об'єднуються в єдине домогосподарство та турбуються одне про одного. Зазвичай, вона складається з батьків і їхніх дітей, але може включати й інших родичів. Сімейні зв'язки є важливими для створення почуття безпеки, підтримки і належності. В межах сім'ї люди навчаються ефективно спілкуватися, встановлювати особисті межі, розв'язувати конфлікти та проявляти турботу один про одного. Батьки тут відіграють ключову роль у рості та розвитку своїх дітей, вчать їх правильному способу поведінки та передають моральні цінності.

Сім'ї можуть мати різну кількість та різний характер взаємин. Важливо, щоб всі члени сім'ї поважали одне одного та працювали над гармонійними стосунками. Батьки мають в приділяти увагу та турботу кожній дитині, забезпечуючи рівність та справедливість. Традиції, звичаї та релігійні переконання можуть передаватися у сім'ї з покоління в покоління. Сім'ї можуть ділитися спільними інтересами, проводити час разом і подорожувати.

Важливо пам'ятати, що сім'я може стикатися із труднощами та конфліктами, але важливо зберігати кохання і підтримку одне для одного. Міцна сім'я - це гарантія щастя та добробуту для кожного свого члена. [9]

Слід одразу зазначити, що існує різниця між шлюбом та сім'єю:

- Шлюб - офіційно зареєстрований соціальний контракт, спрямований на регулювання сексуальних відносин і створення сім'ї. Його метою є підтримка безперервності життя, встановлення подружніх і батьківських прав і обов'язків.
- Сім'я - складна спільнота, що включає подружжя, їхніх дітей і родичів, заснована на духовних, побутових і моральних зв'язках. Об'єднує більше осіб і є більш складною системою відносин, ніж шлюб. [6]

З точки зору психології, сім'ю вивчають як групу людей, які взаємодіють та утримують різні стосунки. Для психологів важлива атмосфера в родині, оскільки вони вважають, що взаємини в сімейному колі впливають

на гармонійний розвиток її членів. Фактори, що впливають на благополуччя в цій групі, включають добробут і якість життя, освіту, мораль та взаємостосунки.

Немає універсальної формули щастя для всіх сімей, оскільки всі ці чинники повинні враховувати потреби кожного. Психологи вважають, що ключем до щасливого сімейного життя є підтримка, піклування, любов та взаємоповага в стосунках. Це може бути очевидним, але багато сімей продовжують стикатися зі схожими проблемами. [58]

Складні та трагічні періоди соціально-демографічних випробувань, особливо війни, не лише змінюють умови життєдіяльності населення, але й впливають на соціальні інститути суспільства. Сім'я, як базовий інститут суспільства, особливо сильно відчуває вплив війни і деструктивних процесів, які вона породжує. Саме сім'я є одним з основних інститутів, який сприяє продовженню життєдіяльності населення та забезпеченню стабільності суспільства в умовах кризи.

Протягом останніх двох десятиліть українська сім'я стикалася із численними актуальними проблемами. Серед них варто визначити нестабільність шлюбів та високий рівень розлучень у населення, масову одностаттєвість українських сімей, невиконання частиною сімей своїх батьківських обов'язків, що породжує проблеми соціального сирітства. Значна кількість однобатьківських сімей, де в 2021 році у 17,9% сімей з дітьми діти не мали одного чи обох батьків, також є серйозною турботою.

Загальна обстановка в Україні, спричинена повномасштабною війною з Росією, яка почалася 24 лютого 2022 року, призвела до природного припинення процесів життєдіяльності та розвитку української родини. Війна змінила умови життєдіяльності сімей, призвела до загострення наявних проблем і породила нові ризики. Загибель великої кількості людей, масова міграція внаслідок військових подій та інші наслідки призвели до дезорганізації демографічного та соціально-економічного розвитку. У таких екстремальних умовах особливо важливо розуміти проблеми та ризики для

української сім'ї, яка є базовим інститутом суспільства, а також її роль у забезпеченні стійкості та відновленні. [43]

Сім'я представляє собою складний, багатогранний і вельми значущий феномен для людини. По-перше, саме в сім'ї формуються основи майбутньої особистості і майбутнього громадянина, встановлюються його духовно-світоглядні та ціннісно-етичні орієнтації. Мільйони людей відчують реальну потребу в сім'ї, яка має не лише функціональний, але й екзистенціальний характер. Людина, не зважаючи на свою належність до суспільства, прагне до більш інтимного співжиття з іншими. Ми необхідно прагнемо реалізувати в нашому житті закладену потребу у співжитті та сімейності.

По-друге, важливо відзначити глибокий зв'язок між сімейною та соціальною сферами життя. За словами К. Леві-Строса, перші стратифікації суспільства пов'язані зі сферою подружжя. Д. Купер підкреслює, що інші соціальні одиниці, такі як школи, університети, лікарні, церкви, урядовий апарат та збройні сили, будуються на основі сімейної структури. Сімейна модель часто використовується як зразок для інших соціальних систем, таких як авторитарні держави, виробничі корпорації, мафіозні клани, що намагаються інтерполювати свою структуру в сімейний уклад. Важливість сімейних відносин відзначається також на більш глибокому соціальному рівні, коли широко визнається роль родичів за межами генетичної спорідненості, таких як побратими, куми, прийомні батьки і т.д.

По-третє, сімейна тематика простежується через всю історію культури. Відомі міфологічні твори, такі як "Теогонія", або епічні події, як Троянська війна, часто розпочинаються з сімейних конфліктів. Відмінності сімейних історій виражені в ряді антитез: трагічного і комічного, возвищеного і низького, морального і порочного, святого і гріховного. Навіть при розгляді природи слід звертатися до слова "природа" (від слів "народжувати"), оскільки все навколо нас - це результат народження. Таким чином, сім'я, в широкому сенсі, є способом існування всесвіту та структурує універсум. [54]

Одна з ранніх спроб аналізувати сімейно-шлюбні відносини має свої корені в роботах відомих давньогрецьких філософів, а саме Платона і Аристотеля.

Вже у стародавні часи існували уявлення про "патріархальність" сімейного устрою і нерозбірливість статевих зв'язків, а прихильником "патріархальної" теорії визнано Платона. У своїй праці "Ідеальна держава" він розглядав сім'ю як незмінне вихідне суспільне гніздо, пропонуючи необхідність спільноти дружин, дітей і майна для досягнення згуртованості суспільства. Платон спробував надати філософське тлумачення виникненню любові та психологічної близькості між чоловіком і жінкою, представивши міф про андрогенів.

Аристотель висловлював ідею про автономію сім'ї відносно держави. За думкою Аристотеля, сім'я має свої внутрішні закони і порядки, які визначають її функції та внутрішні відносини. Він підкреслював, що сімейна група, враховуючи різні ролі і обов'язки членів, в здатній самостійно управляти своїми справами. Автономія сім'ї відносно держави для Аристотеля означала, що ці дві сфери мають власні сфери впливу і компетенції. Сім'я відігравала важливу роль у вихованні громадян, але при цьому зберігала свою самостійність у справах, що стосуються дому, виховання дітей, та інших сімейних аспектів.

Наукове вивчення сім'ї розпочалося у першій половині XIX століття з видання книги швейцарського історика Йогана Якоба Бахофена "Материнське право. Дослідження гінеократії старого часу та її релігійної та правової природи" (1861 р.). Його аналіз класичної літератури стародавності вказував на історичні зміни у взаємному суспільному становищі чоловіка і жінки, підтверджуючи відкриття Бахофена про первісне материнське право та теорію гетеризму.

Таким чином, ранні уявлення про сімейні відносини, запропоновані Платоном і Аристотелем, заклали основу для подальших наукових досліджень, революційних ідей Бахофена та інших, що змінювали уявлення

про сім'ю як сталу та незмінну структуру. [20]

Сім'ю можна розглянути як структуру по її етапах формування. Життєвий цикл сім'ї - це унікальна історія її існування, яка включає повторювані та регулярні сімейні події. Ці події, які суттєво впливають на структуру сім'ї, утворюють основні етапи сімейного циклу:

- Дошлюбне залицяння: встановлення особистих меж, засвоєння емоційного і ділового взаємодії з обраною особою.
- Укладення шлюбу і фаза без дітей несе за собою: зміни в соціальному статусі та визначення кордонів сім'ї, встановлення правил для зовнішніх осіб та родичів, управління втручанням батьків у шлюбні стосунки.
- Молода сім'я з маленькими дітьми каже про поділ ролей в батьківстві та материнстві, респособлення до нових умов життя та фізичних та психічних навантажень, зміни в активності поза сім'єю.
- Сім'я з дітьми-школярами (сім'я середнього віку): криза в родині при настанні шкільного віку дітей, розкриття конфліктів між батьками через виховання, усвідомлення майбутнього покидання дітьми родини.
- Сім'я з дорослими дітьми: підготовка дітей до відходу з родини, збереження міцного шлюбного союзу для підтримки дорослих дітей.
- Подружжя на самоті: заповнення особистого простору після відходу дітей, можливість виникнення кризи у відносинах та особистій ідентичності.
- Вихід на пенсію: перебудова життя на новий лад, підтримка в парі та взаємодопомога в подоланні викликів пенсійного періоду.

Життєвий цикл розвитку сім'ї є неодмінно пов'язаним із об'єктивними подіями, такими як народження та смерть, і відбувається в контексті вікових змін всіх її членів. Вплив віково-психологічних змін на особистість кожного члена сім'ї трансформує не лише його життя, але й систему потреб, мотивів, способи поведінки та діяльності. Ці зміни також впливають на соціальний статус членів сім'ї та формують стиль спілкування та характер

функціонування сімейного колективу в цілому. [50]

Сім'ї можна класифікувати за моделями влади, враховуючи особливості внутрішніх стосунків та розподілу владних функцій:

1. Патріархат:

- Поширена модель, в якій домінуючу роль в родині відіграє чоловік (патріарх).
- Головний у владі, часто старший за віком чоловік, приймає ключові рішення в родині.
- Визначається традиційними ролями статей, де чоловік є головним годувальником та приймачем рішень.

2. Матріархат:

- Рідкісна модель, в якій головна роль у владі належить жінці (матріарх).
- Виникає у сім'ях, де відсутній чоловік, або з інших причин, що зумовлюють зміну стереотипів родинних відносин.
- Жінка виступає як приймач рішень та головна фінансова опора для родини.

3. Егалітарна сім'я:

- Модель, в якій права та обов'язки рівнозначні для обох членів сім'ї.
- Рішення приймаються спільно, а владні функції розподілені порівну між чоловіком і жінкою.
- Домінуюча тенденція в сучасних розвинених країнах, відображаючи стрімке розширення гендерної рівності.

Ці моделі влади відображають різноманіття соціокультурних та історичних контекстів, які визначають особливості внутрішніх динамік сімей та розподіл ролей в них. [16]

Уявлення про сім'ю як систему розвивалося в рамках системної сімейної психотерапії, що ґрунтується на загальній теорії систем Л. фон

Берталанфі. Ключова концепція системної сімейної психотерапії полягає в розумінні сім'ї як соціальної системи – комплексу елементів та їх властивостей, які перебувають у динамічних взаємозв'язках і стосунках один з одним.

Система, в даному випадку, вважається первинною по відношенню до її елементів, і вона функціонує під впливом двох основних законів: закону гомеостазу, який стверджує, що кожна система намагається зберегти своє становище, та закону розвитку, який визначає, що кожна сімейна система повинна пройти свій життєвий цикл.

Сучасні психологи та психотерапевти, навіть ті, хто працює на індивідуальному рівні, все частіше розглядають сім'ю як систему. Більшість фахівців вважають, що вплив на одного члена сім'ї супроводжується впливом на інших, і неможливо надавати допомогу одному члену, не залучаючи до процесу роботи інших.

У межах системної сімейної психотерапії виникло безліч підходів, кожен із яких розвиває свої уявлення та методи. Детально розглядати всі ці підходи в даному контексті є завданням складним, проте можливо лише надати загальний огляд використовуваних понять в сімейній психотерапії.[51]

Завжди сім'я виступала як консервативна маленька група, яка уважно вирішувала свої питання та стежила за своїми інтересами, не реагуючи поспішно на навколишні впливи. Її внутрішня організація ґрунтується на домовленості засновників – подружжя, що має завдання культивувати турботу, піклування та зберігання родинних традицій.

Сучасний спектр сімей різноманітний за різними ознаками, які досліджені вченими. Згідно з узагальненням В. С. Торохтія, визначається наступні розбіжності між ними:

- за кількістю дітей;
- за складом (неповна сім'я, нуклеарна, велика родина тощо);
- за структурою (з однією чи кількома шлюбними парами);

- за типом головування в родині;
- за сімейним побутом, устроєм;
- за однорідністю соціального складу;
- за сімейним стажем;
- за якістю взаємин та атмосферою в родині;
- за географічною ознакою;
- за типом споживчої поведінки;
- з особливими умовами сімейного життя;
- за характером проведення дозвілля;
- за соціальною мобільністю;
- за мірою кооперації спільної діяльності;
- за станом психологічного здоров'я.

Вивчення різних типів сімей визначається різними науковими підходами, і це робиться для аналізу їхньої функціональності в різних сферах сімейних взаємин та впливу факторів сучасного життя. [52]

В залежності від того, якого загального соціологічного підходу (макро- чи мікро-) дотримуються, соціологи розглядають сім'ю як соціальний інститут або особливу малу соціальну групу. Якщо дослідники акцентують на важливості сім'ї у фізичному та культурному відтворенні суспільства, то вона визначається як фундаментальний соціальний інститут, який становить складову частину інституціональної основи суспільного життя. При розгляді сім'ї як специфічної малої групи акцентується на її соціально-психологічній цілісності та функціях для членів цієї групи.

Спробуємо уявити сім'ю як суму основних відносин, її "формула" може складатися з трьох компонентів, що представлені на рис.1.1.:

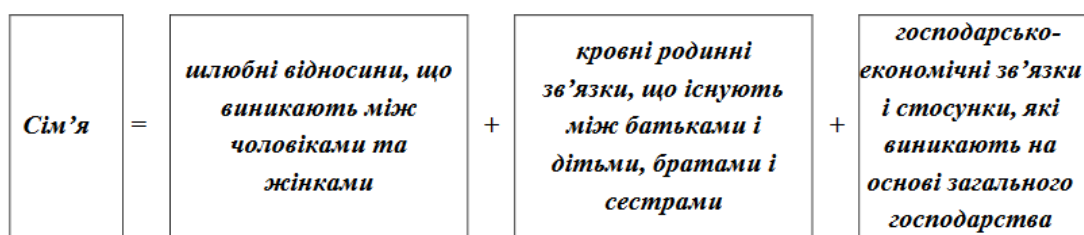

Рис. 1.1. Формула сім'ї

Звідси витікає, що сім'я представляє собою соціальну групу, засновану на інституті шлюбу та родинних зв'язках різного рівня, в межах якої члени активно беруть участь у спільній сімейній діяльності. Сім'я виконує низку соціально важливих функцій, зокрема відтворення населення, соціалізацію дітей та забезпечення підтримки для існування її членів у групі.

Справжня сім'я, яка відповідає строгим критеріям, визначається наявністю триєдиного відношення: шлюбу, батьківства та споріднення. Відсутність хоча б одного із цих критеріїв свідчить про фрагментарний характер сім'ї. До фрагментарних сімей можна віднести:

1. Частково зруйновані або трансформовані сім'ї, такі, наприклад, які виникають після того, як діти вирости і почали жити самостійно, внаслідок розлучення чи смерті одного з подружжя.
2. Не сформовані остаточно сімейні групи, такі як молоді сім'ї без дітей.
3. Спілки кровних родичів, що проживають разом, де може відсутній елемент шлюбних відносин, наприклад, мати, що виховує дітей, чи брати і сестри, які проживають разом після смерті батьків.

Зазвичай вважається, що "ядром" сім'ї є подружня пара, і всі статистичні класифікації складу сімей формуються на основі включення до цього "ядра" дітей, родичів, батьків чоловіка та жінки. [20]

У період воєнних подій, коли супутники стикаються зі стресом, переїздом в нову країну та новими обов'язками, стає зрозумілим, що вони можуть почувати втомленість і пригніченість. У таких умовах деякі аспекти їхнього життя можуть поступово втрачати пріоритетність, включаючи інтерес до партнера.

Спроба розібратися у причинах розпаду пар під час воєнного стану призводить до визначення чотирьох основних факторів, які можуть ставити під загрозу стабільність відносин:

1. Критицизм: постійне обвинувачення партнера та висловлення критики стосовно його внеску у стосунки.

2. Зневага: проявлення ознак неповаги до партнера та його потреб, а також ігнорування прохань та пропозицій.
3. Агресивний захист: використання словесного насилля та невміння визначати позитивні риси партнера.
4. Кам'яне обличчя: ігнорування партнера, ухилення від важливих розмов та намагання зберігати емоції в собі.

Ці чинники можуть виникнути в умовах великого навантаження, зокрема під час воєнних дій, і призводити до зростання напруги та ризику розриву відносин.

Психологиня С. Терлез підкреслює, що в таких складних обставинах найкращим засобом проти непорозумінь є відкриті та спокійні розмови. Важливо також утримувати зацікавленість у стосунках та партнерові, підтримуючи дружбу, пригоди, гру, спільний гумор і культуру вдячності. Прийняття та підкреслення позитивних якостей у партнера чи партнерки стають додатковими ліками для утримання та зміцнення відносин в екстремальних умовах. [22]

Складний характер сім'ї як соціального утворення спонукає до застосування різноманітних методологічних підходів для її вивчення. Ці підходи можна систематизувати в декілька груп, враховуючи різні ролі, в які родина може розглядатися.

Однією з таких груп є методологія символічного інтеракціонізму, яка ставить за мету дослідження сім'ї як малої соціальної групи. У цьому підході сім'ю розглядають як сукупність соціальних ролей, що виникають та реалізуються в процесі взаємодії її членів. Символічний інтеракціонізм фокусується на розумінні того, як індивіди взаємодіють у рамках родини через символічні знаки, спільні значення та комунікацію. [29]

Дослідження контактної групи, якою є сім'я, зазвичай проводиться в першу чергу на мікрорівні, з фокусом на вивченні міжособистісної взаємодії в сімейному контексті, організації сімейного життя та групової поведінки. Сучасний підхід символічного інтеракціонізму розглядає сім'ю як систему

соціальних ролей, де особлива увага приділяється вивченню взаємодії між членами сім'ї на символічному рівні.

У контексті макрорівня, сім'я, як соціальний інститут, піддається дослідженню з урахуванням її соціальних функцій. Функціоналісти розглядають сім'ю як невід'ємну частину суспільства, аналізуючи функції сім'ї як природний вираз та реалізацію потреб суспільства у гармонійному функціонуванні. Однак, важливо враховувати, що різні теоретичні підходи можуть визначати функції сім'ї різним чином, враховуючи свої власні концепції суспільства і його потреб. [21]

Конфліктологічний підхід у дослідженні сімей ставить свою увагу на складних і суперечливих аспектах сімейних взаємин. Дослідники цього напрямку вивчають конфлікти ролей і статусів між членами сім'ї. Особливий акцент робиться на розподілі влади всередині сім'ї, включаючи механізми ухвалення рішень та роль матеріальних ресурсів у цьому процесі. [29]

Зазначимо ключові аспекти конфліктної парадигми, представники якої включають Ч. Мілля, Л. Козера, Р. Дарендорфа та К. Боулінга:

1. Роздирання соціальних систем протиріччями: згідно з конфліктною парадигмою, соціальні системи внутрішньо напружені і роздираються протиріччями. Це означає наявність постійного непорозуміння та конфліктів всередині суспільства.
2. Тенденція до змін: конфліктна парадигма стверджує, що соціальні системи мають природню тенденцію до змін. Конфлікти служать механізмами, які сприяють адаптації суспільства до нових умов та прогресу.
3. Непримиримі інтереси в основі соціального життя: за поглядами конфліктологів, соціальні системи базуються на непримиримих інтересах, що призводить до постійного конфлікту, який вважається невід'ємною частиною суспільної системи.
4. Позитивне значення соціальних конфліктів: за конфліктною парадигмою, соціальні конфлікти мають позитивне значення для

суспільства. Вони сприяють адаптації до змін, виникненню нового і прогресу у кінцевому підсумку.

5. Соціальний контроль як запобігання соціальним вибухам: представники конфліктної парадигми підкреслюють необхідність соціального контролю для запобігання соціальним вибухам та повної руйнації соціальної системи.

Представники конфліктологічного підходу фокусуються на аналізі складних та суперечливих сімейних відносин, враховуючи рольові та статусні конфлікти між членами родини. Деякі вчені акцентують увагу на вивченні розподілу влади всередині сім'ї, зокрема, механізмів прийняття рішень, вказуючи на те, що особи з більшими матеріальними ресурсами мають більше влади в сімейному оточенні. [28]

Сучасний варіант конфліктологічної теорії, представлений Х. Гартман, розглядає сім'ю як "місце боротьби", де відбувається конфлікт щодо перерозподілу ресурсів, включаючи працю в домашньому господарстві та виховання дітей. Його теорія, визначена як "марксистсько-феміністська", підкреслює експлуатацію жінок в рамках капіталістично-патріархальної системи, зокрема важких обов'язків жінок у сімейному господарстві як форми експлуатації.

Тому, якщо коротко, то конфліктологічна парадигма акцентує увагу на напруженості та боротьбі всередині сім'ї, розглядаючи її як місце соціальних конфліктів і взаємодій.

Однак оскільки погляд на сім'ю як на малу соціальну групу став домінуючим нещодавно, соціологічні концепції, де сім'ю розглядають як соціальний інститут та ширше, як соціальну систему, стають більш поширеними.

Найхарактерніші серед них - моделі сім'ї, розроблені в межах структурно-функціонального підходу. Його представник - Т. Парсонс. [29]

Прихильники функціонального підходу вважають, що якщо члени сім'ї розуміють свої ролі по-різному і накладають один на одного неузгоджені

очікування та вимоги, сім'я може стати свідомо малосумісною та конфліктною. Це означає, що розбіжності в сприйнятті ролей та невзгоди у взаємодії членів сім'ї можуть вести до конфліктів та неузгодженостей.

В рамках системної сімейної терапії домінує погляд на те, що вибір подружнього партнера може базуватися на подібності їх сімейних історій. Сімейна історія визначає шаблони та очікування, які впливають на сприйняття та взаємодію у стосунках.

Важливо відзначити, що прагнення повторення моделі відносин з батьками може залишатися актуальним навіть у випадку, коли певні травмуючі тенденції були присутні в дитинстві. У шлюбі, де партнери представляють різні моделі сімейного життя, може виникати постійна боротьба за владу та спроби вирішення різниць у сприйнятті та підходах. Така динаміка може призводити до конфліктів та потреби в системній терапії для подолання невзгод та покращення взаєморозуміння в парі. [33]

Після Другої світової війни, теорія структурно-функціоналізму, яку розробив видатний соціолог Т. Парсонс (1902-1979), отримала значну популярність у соціології. Згідно з цією теорією, кожен соціальний інститут визначається як ключовий для забезпечення стійкості та ефективності суспільства в цілому. Парсонс акцентував свою увагу на вивченні ролі сім'ї, вважаючи, що нуклеарні сім'ї є найбільш оптимальним вибором для індустріальних капіталістичних суспільств. [3]

Нуклеарна сім'я представляє собою форму сімейної структури, яка складається з подружньої пари та їхніх дітей. Ця модель сім'ї становить осередок, де батьки та діти взаємодіють та виховуються разом. Важливою характеристикою нуклеарної сім'ї є відсутність проживання декількох поколінь на одній території, що означає, що бабуся, дідусь, батьки та діти мають окремі місця проживання.

У нуклеарній сім'ї батьківська пара виступає основною одиницею виховання та обізнаності дітей у соціокультурних нормах та цінностях. Ця сімейна модель часто сприймається як ефективна в індустріальних

суспільствах, де індивіди ставлять перед собою завдання самостійного життя та взаємодії. [57]

Перший сімейний аспект від Парсонса полягав у тому, що розміри та структура нуклеарної сім'ї допомагають уникнути економічних проблем між її членами. Це означало, що з власним господарством та фінансовою незалежністю родина могла забезпечити стабільність та відсутність фінансових труднощів, забезпечуючи комфорт та безпеку для своїх членів.

Другий аспект вказував на те, що нуклеарна сім'я має можливість легко переїжджати туди, де є можливості для роботи, що відповідає потребам і вимогам сучасного суспільства. Це дозволяло сім'ї адаптуватися до змін у економічному та соціальному середовищі, зберігаючи при цьому свою єдність та стабільність.

Третій аспект підкреслював важливість передачі особливих цінностей та ролей кожному члену нуклеарної сім'ї. Це створювало основу для формування ідентичності та виховання дітей відповідно до сімейних цінностей, встановлюючи норми та моралі, які були важливі для сімейного співжиття.

Четвертий аспект виділяв ключові функції нуклеарної сім'ї, зокрема, її роль у навчанні дітей правилам суспільства та підтримці емоційного благополуччя дорослих. Це визначалося чітким розподілом обов'язків між чоловіком та жінкою, де перший забезпечував матеріальні потреби сім'ї, а друга приділяла увагу побутовим аспектам та емоційному благополуччю.

У зв'язку з цим, Парсонс вважав, що нуклеарна сім'я - це найкращий варіант для індустріального капіталістичного суспільства, оскільки вона допомагає зберегти його стабільність та ефективність. Важливо пам'ятати, що його теорія ідеалізує сімейне життя, і реальність може бути різною, із різними проблемами і викликами. [3]

Отже, враховуючи всі ці аспекти, можна визначити, що сучасні підходи до вивчення сім'ї допомагають створити повніший та глибший розуміння цього важливого соціального інституту, сприяючи розвитку наукових та

прикладних знань, які сприятимуть зміцненню та підтримці сучасних сімей у суспільстві.

1.2. Теоретичний аналіз психологічних особливостей підлітка

Підлітковий вік визначається інтенсивним фізичним та емоційним розвитком, що впливає на самосвідомість та потреби особистості. Цей перехідний період призводить до формування нових цінностей, намагань до самоствердження та бажання рівноправного спілкування. Із запуском статевого розвитку виникає статевий потяг і пов'язані із ним переживання й інтереси.

Ці зміни створюють підставу для визначення підлітків як особливої групи з унікальною соціально-психологічною та демографічною ідентичністю. Специфічні настанови, цінності, норми та манери поведінки формують особливу субкультуру серед підлітків. Ця субкультура визначається їхнім взаємодіями з ровесниками та дорослими, що робить їхні взаємини унікальними та значущими для їхнього власного розвитку.

Підлітковий вік, який охоплює період від 11-12 до 14-15 років, за М.В. Савчиним, становить важливий етап у розвитку особистості. Цей період, часто називаний важким, критичним та перехідним, характеризується складними та суперечливими змінами в інтелектуальній та емоційній сферах. Підліток переживає кардинальні трансформації, які визначають його нові потреби у самостверженні та рівноправному спілкуванні з оточуючими, як ровесниками, так і дорослими.

Нерідко цей період характеризується несподіваними, стрибкоподібними змінами, які впливають на активність, інтереси та взаємини підлітка. У цей час відзначається статевим дозріванням, яке призводить до виникнення статевого потягу та пов'язаних з ним переживань.[40]

Всі ці тілесні та психічні зміни відбуваються лише в приблизно зазначений віковий діапазон. Без наявності узагальненого визначення підліткового віку та юності, Організація Об'єднаних Націй (ООН) визначає

підлітків як осіб у віці від 10 до 19 років. Це діапазон відображає деяку різноманітність в поглядах на підлітковий вік, враховуючи різні соціокультурні та національні відмінності.

Важливо відзначити, що відсутність універсального консенсусу визначення цього періоду життя свідчить про складність визначення віку, коли особистість переходить від дитинства до дорослості. Діапазон від 10 до 19 років враховує фізіологічні та психологічні зміни, які відбуваються у цьому життєвому етапі, а також різноманітні культурні та соціальні контексти, які можуть впливати на досвід підлітковості в різних частинах світу. Саме тому, в цій роботі буде йти дослідження за класифікацією ООН.[39]

Підлітковий вік вважається перехідним, оскільки особистість рухається від дитинства до юності та від незрілості до зрілості. Цей період визначається фізичним, розумовим, моральним, соціальним та духовним розвитком.

Багато століть існує дискусія про те, наскільки психічний та особистісний розвиток підлітка залежить від біологічних і соціальних факторів. Біологічний підхід асоціює підлітковий кризовий період із статевим дозріванням, водночас соціальний підхід розглядає його як результат особливостей соціалізації. Зокрема, етнографічні дослідження на острові Самоа свідчать, що кризові явища не є біологічно зумовленими, а є наслідком соціальних умов. Цей віковий період відрізняється швидким та нерівномірним ростом і розвитком організму, що може призводити до тимчасових фізіологічних розладів та змін в нервовій системі. Ці зміни неодмінно впливають на емоційний стан підлітка та його взаємодію з навколишнім світом.

Важливим етапом в дослідженні підліткового віку стало усвідомлення, що розвиток цього періоду не може бути виключно біологічно зумовленим. Врахування взаємодії біологічних і соціальних факторів сприяє більш глибокому розумінню особливостей підліткового періоду та розвитку індивіда в цілому. [40]

Підлітковий вік, відомий як пубертатний період, є стадією, коли особа дозріває статеві, зазвичай триває 3-4 роки. Цей період характеризується інтенсивним зростанням скелета тіла, при цьому спочатку дозрівають внутрішні органи, а потім змінюються зовнішні розміри тіла. У дівчат розширюється таз, у хлопчиків збільшується ширина плечей. Розвиток маси тіла, м'язової та жирової тканини, а також поява вторинних статевих ознак є характерними для цього періоду.

Пубертатний період супроводжується високою гормональною активністю, яка впливає на розвиток організму та поведінку підлітка. Це супроводжується розвитком сексуальної поведінки та усвідомленням статевої ролі.

Важливим є завершення основних структурних і функціональних змін у мозку, досягнення його кінцевого рівня ваги та об'єму. Однак виникають труднощі з кровопостачанням мозку, що може впливати на нестабільність у поведінці та активності підлітків.

Психічний розвиток характеризується кризою, відомою як "криза 13 років", яка передбачає руйнування старої структури особистості та переформування системи переживань. [35]

Підлітковий вік, як відомо, характеризується активним процесом індивідуалізації, який переважає над адаптацією. У цей період пубертатної кризи особа не завжди здатна до повноцінної психорегуляції своїх станів та поведінки загалом. Часто вона не відповідає загальноприйнятим вимогам, нормам і цінностям соціального оточення, а навпаки, відчуває потребу виділитися в певних аспектах, щоб уникнути відчуття ідентичності з іншими.

Підліток, який успішно адаптується до внутрішніх і зовнішніх конфліктів, в процесі публічної самоідентифікації виявляє своє Я. Він відкриває власні схильності, можливості, особливості характеру, робить акцент на індивідуальності. Цей період в житті стає часом випробувань і самовиявлення, де підліток намагається протистояти стандартам і шаблонам поведінки, щоб зберегти свою унікальність. [13]

Психолог Бенсон Бредфорд Браун ідентифікує чотири ключові завдання, які постають перед особистістю під час пубертатного періоду, визначаючи основні виклики та завдання цього важливого етапу розвитку:

1. Розвивати ідентичність: підліток починає активно усвідомлювати та формувати свою ідентичність. Він стикається з питаннями, хто він є, які його цінності та переконання, і розвиває уявлення про самого себе. Важливо, щоб підліток відчував можливість самовираження та визначав свої особисті межі.
2. Знаходити своїх: в цей період підліток відчуває потребу в приналежності до певної соціальної групи. Пошук ровесників, з якими він може ідентифікуватися, допомагає йому встановити соціальні зв'язки та отримати визнання та підтримку від своєї оточуючої середовища.
3. Розвивати компетентність: підліток вивчає свої сильні сторони і вміння, шукає шляхи досягнення своїх особистих цілей. Здатність до саморозвитку та самореалізації допомагає йому визначати свої уподобання та обирати шлях у житті.
4. Брати на себе зобов'язання: підліток вчиться відповідальності за свої дії, приймає на себе обов'язки та здатний брати відповідальні рішення. Це важливий елемент формування характеру та готовності до дорослого життя.

Розвиток самостійності тісно пов'язаний із формуванням ідентичності. Якщо людина розвиває почуття свободи волевиявлення та несе відповідальність за свої дії, утримуючи тісні зв'язки зі значущими дорослими, вона ймовірно сформує здорове "автономне, реляційне Я", що може знизити тягу підлітків до ризику.

Проте, якщо цей процес порушується, може виникнути небезпечна поведінка та невиправданий ризик. Дослідження також свідчать, що молоді люди, які розвивають автономію або занадто рано, або занадто пізно, часто мають гірші результати, ніж ті, хто розвиває її одночасно з однолітками. [7]

Підлітковий період також відзначається інтенсивним процесом

формування самооцінки, стрімким розвитком самосвідомості та здатністю спрямовувати свідомість на внутрішні психічні процеси, включаючи власний світ почуттів та потреби в самопізнанні. Роль самооцінки виявляється ключовою у формуванні індивідуальності підлітків, визначаючи їхні погляди на життя, амбіції та очікування. Вплив самооцінки простежується безпосередньо на їхню поведінку та стиль життя.

Під час переживання емоційної бурі підліток знаходить самопізнання, що включає усвідомлення себе та ставлення до себе. Взаємини з людьми, вимогливість до себе, ставлення до успіхів та невдач — всі ці важливі аспекти нашого життя значно залежать від самооцінки. Формування цілісної особистості стає ключовою темою в психологічній науці, особливо в підлітковому віці, коли відбуваються значні зміни, супроводжуючись складнощами.

Підлітковий період розглядається як час, коли суперечності розвитку набувають особливої гостроти, обумовленої специфічними явищами, які вказують на перехід від дитинства до дорослості. Цей перехід супроводжується якісною перебудовою всіх аспектів розвитку особистості. Зміни в самооцінці визначаються прагненням підлітків розібратися у собі та ускладненням їхніх взаємин з іншими людьми. [5]

У період воєнних подій підлітки стають особливо вразливими, оскільки вони вже достатньо дорослі, щоб розуміти те, що відбувається, але ще не мають достатнього досвіду, щоб ефективно справлятися зі своїми емоціями та почуттями.

Українські підлітки, які опинилися в умовах конфлікту, можуть зазнавати складнощів у:

- пристосуванні до нового середовища за кордоном. У контексті підліткового віку вони іноді висувають завищені вимоги до самих себе, тому можуть відчувати сором щодо володіння іноземною мовою, якщо вони не володіють нею на ідеальному рівні. Стрес призводить до того, що їм важче адаптуватися до нового навколишнього середовища та

здобувати нові навички. Порівняно з підлітками, що залишилися в Україні, ті, хто переїхав, можуть стикатися з більшими труднощами внаслідок втрати звичного життя та підвищених обмежень, таких як обмежена свобода пересування чи участь у гуртках.

- змішані сімейних ролей. Деякі сім'ї, де один з батьків перебуває на фронті, можуть стикатися з тим, що підлітки беруть на себе більше відповідальності та роль опори. У таких ситуаціях важливо, щоб батьки розуміли, які зміни відбуваються в ролях сім'ї та забезпечували підтримку підліткам.
- реакції на воєнний конфлікт, регресуючі у своїй поведінці та виступаючи молодшими, ніж їхній вік. Важливо виявити увагу до цього і допомагати їм поступово відновлювати рутинні навички та адаптуватися до звичних щоденних справ. [44]

Деякі особливості емоційних реакцій підліткового віку пов'язані з гормональними і фізіологічними змінами. Фізіологи визначають підліткову психічну неврівноваженість і різкі зміни настрою як наслідок загального порушення і ослаблення умовного гальмування під час пубертатного періоду.

Емоційна напруженість у підлітків не може бути повністю пояснена лише гормональними порушеннями, але також залежить від соціальних факторів та умов виховання. Стрімкі фізичні зміни, реальність дорослого світу, і конфлікти з сім'єю можуть призводити до емоційної напруженості та стрімких переходів від екзальтації до депресії та навпаки.

Інтерес є ключовим для еволюційного та індивідуального розвитку особистості, особливо важливим для розвитку мислення та концептуального апарату. Без постійного інтересу розвиток інтелекту стає ускладненим. Взаємозв'язок між інтересом та функціями мислення та пам'яті є великим, і відсутність афективної підтримки може загрожувати розвитку інтелекту так само, як і руйнування тканини мозку.

Підлітки переживають втрату дитячого статусу та сприймають реальність дорослого світу, при цьому зберігають нереалістичні уявлення про

власні привілеї. Емоційна напруженість, пов'язана із суперечливістю рівня домагань і образу "Я", часто стає характерною рисою підліткового періоду.[30]

У підлітковому віці, під впливом високих вимог навчальної діяльності, активно розвивається довільність психічних процесів. Помітний ріст обсягу уваги, концентрації та стійкості відзначається в цьому періоді. Незважаючи на це, при монотонних завданнях може спостерігатися відвертання і зниження рівня уваги. Зацікавленість відіграє ключову роль у тривалості уваги підлітка, проте вже на цьому етапі він може самостійно контролювати себе, займаючись навіть менш захопливою діяльністю.

Існує поступовий прогрес у концентрації уваги на різних типах завдань, включаючи мислення, мову і форми без використання візуальних засобів. Підлітки активно розвивають в собі здатність бути уважними, посилюють елементи самоконтролю і саморегуляції, вивчають мистецтво контролювати увагу.

Підліток може свідомо регулювати вираз уваги, виглядаючи уважним і зосередженим на роботі, навіть коли його думки зайняті іншими уявними об'єктами. Велику увагу він приділяє спостереженню за іншими людьми, їх діями та поведінкою. Зростаюча довільність уваги у підлітка свідчить про його вольову активність. На цьому етапі відбувається інтеграція відчуттів та сприймання, що перетворюються на цілеспрямовані сенсорні перцептивні дії.

Чутливість аналізаторів в підлітковому віці покращується, що призводить до збільшення повноти та детальності сприйняття. Розрізнення відтінків кольорів та здатність розрізняти висоту тонів також виявляють прогресивний розвиток. Підлітки розвивають в собі здатність до складнішого аналізу та синтезу сприйманих предметів і явищ дійсності, вдосконалюючи свою здатність занурюватись у їх внутрішню суть.

Сприймання набуває активного характеру, пронизуючи розумовими операціями порівняння, узагальнення та класифікації. Хоча саморегуляція сприймання у підлітка може бути ще недосконалою, він вже виявляє здатність

організувати своє сприймання, враховуючи різні аспекти об'єкта.

В цьому віці підлітки демонструють збільшену увагу до деталей та здатність краще розрізнити між різними аспектами спостережуваного.

Розвиток пам'яті у підлітка включає прогресивні зміни у всіх її процесах. Відзначається свідомою цілеспрямованістю запам'ятовування, підвищенням продуктивності та використанням мовних засобів для розумової діяльності. Підлітки успішно поєднують різні прийоми запам'ятовування, використовуючи мовленнєві та логічні засоби, та вдосконалюють використання змістовних зв'язків для ефективного заучування матеріалу.

Зазначається ріст важливості словесно-логічної пам'яті та розвиток ефективних методів пригадування, включаючи використання письмових планів. Відзначається також зростання довільності запам'ятовування, що означає контрольоване метою запам'ятовування та використання інформації в подальших діях, що стає характерною рисою розвитку пам'яті.

Розвиток мислення в підлітковому віці взаємодіє з процесами уваги, сприймання та пам'яті, підвищуючи його роль у мовних актах, уяві та емоційному житті. Підлітки виявляють критичний підхід, намагаючись знаходити докази для спростування пояснень вчителя чи батьків, що свідчить про посилення мислительної активності. Формується критичне мислення та розвиваються такі якості, як послідовність, гнучкість, точність, самостійність та критичність, що підсилює розвиток особистості підлітка.

Розвиток мовлення в супроводжується покращенням використання його як засобу спілкування, розширенням словникового запасу та виявленням інтересу до виразної мови. Підлітки розкривають чутливість до гумору та художнього опису, а їхнє мовлення стає контекстнішим та менше пов'язаним із конкретною ситуацією. Старші підлітки успішно використовують засоби зв'язності та інтонаційні елементи, володіють навичками читання "про себе".

Формування особистості підлітка базується на "Я-концепції", що представляє систему уявлень про себе, визначаючи спосіб взаємодії з іншими та ставлення до самого себе. [53]

Ідентичність формується завдяки декільком джерелам, зокрема самопізнання, референтній групі та значущому іншому. Референтна група представляє собою соціальну групу, чії ідеали та філософія співпадають з поглядами індивіда, а значущий інший – це особа, чия думка має велике значення для індивіда, і яку він прагне наслідувати.

Референтна група може бути реальною, такою як компанія друзів чи спортивна команда, або умовною, до якої підліток орієнтується. Значущий інший може бути реальною знайомою особою, такою як батьки чи вчителі, або медійною постаттю, наприклад, блогером чи політиком.

У воєнний час вплив на джерела формування ідентичності може бути значною мірою змінений. Реальні референтні групи можуть розпастися, а значущі інші втратити свій вплив або навіть зникнути фізично. Одночасно виникає можливість для нових референтних груп та значущих інших.

Хоча війна не скасовує задачу формування ідентичності, вона робить соціальні зв'язки ще більш актуальними, ставлячи підлітків перед викликами адаптації до нових умов та змін у своєму соціальному оточенні. [47]

У процесі визначення власного "Я", формування цінностей, ідеалів і поглядів, а також досягнення ідентичності, самоствердження та саморозвитку у підлітків на рівні самосвідомлення виникає система внутрішньо узгоджених уявлень про себе, що відома як "Я-концепція".

"Я-концепція" представляє собою узгоджену систему уявлень про самого себе або "установку відносно власної особистості". У перехідний період, це динамічна психологічна величина, що сильно залежить від глобальних суспільних відносин та змін у соціальному оточенні, зокрема. "Я-концепція" підлітка формується під впливом первинного досвіду соціалізації в сім'ї, а з часом, оточення школи, однолітків та суспільства стає важливими факторами її становлення.

Процес формування "Я-концепції" є результатом взаємодії біологічних, психологічних та психосоціальних чинників протягом особистісного зростання людини. Визначальним елементом є почуття самоцінності, яке стає

основою для визначення особистого статусу підлітка у суспільстві.

Пізнання власних особистісних якостей призводить до формування різних образів "Я". Різні аспекти "Я", які виникають у самосвідомості підлітка, відображають різноманітні уявлення про себе — як реальні, так і ідеальні.

"Реальне Я" включає у себе уявлення про зовнішність, розумові здібності, силу характеру, комунікабельність та інші якості, об'єднуючись, створюючи значне нашарування в "Я-концепції". Це відображення частини особистості, яке пов'язане з когнітивним, вольовим і поведінковим сприйняттям себе. Оцінка власних якостей частково залежить від системи цінностей, сформованих у процесі взаємодії з суспільними інститутами, такими як сім'я, школа, група однолітків та інші.

Важливо зауважити, що "Реальне Я" не завжди передбачає реалістичне і позитивне уявлення про себе в рамках "Я-концепції". Власна точка зору та самооцінка грають ключову роль у формуванні цієї концепції. Дослідження, проведені серед підлітків, що потрапили в сферу уваги правових організацій, показують, що негативні аспекти "Я-концепції" можуть супроводжуватися позитивним сприйняттям власних рис, таких як впевненість у собі, тенденція до ризику та інші, що визначають асоціальність їхньої поведінки.

Підлітки не лише прагнуть розвивати бажані якості в собі, але також націлені на досягнення потенційно можливого, уявляючи себе у близькому майбутньому. [19]

Підлітковий вік вважається групою ризику, і в умовах військового конфлікту це стає особливо виразним. До найскладніших проявів підлітків можна віднести:

1. Залежність від рольової групи: прийняття дорослими негативно сприймається рольовою групою, і це може вразити всіх її учасників, включаючи лідерів та послідовників. Наприклад, вплив "кураторів" – колобарантів, окупантів, осіб із низькою соціальною відповідальністю тощо.

2. Підвищення агресії: підліток може виявити збільшену агресію до оточуючих, стаючи непередбачуваним у реакціях на будь-які провокації.
3. Високий рівень тривожності: вразливість підлітка, активізована тривожністю, може призводити до імпульсивних та деструктивних рішень з негативними наслідками.
4. Не розуміння своїх сильних та слабких сторін: особливо це характерно для підлітків зі слабким типом нервової системи, які можуть виявляти неефективні навички комунікації та неспроможність захищати себе, що може вести до булінгу.

Прояви, вибір та мотивація підлітка напряду залежать від його оточення та обставин. Страху, пов'язані з війною, родинною ситуацією (включаючи психологічну), тривога, реакції на сирени, перебування у підвалах та інші труднощі та страху, безпосередньо впливають на психічний стан підлітка. [38]

Отже, підлітковий період визначається комплексними змінами на фізіологічному, психологічному, соціальному та когнітивному рівнях. Фізіологічні трансформації викликають емоційну вразливість, психологічний розвиток характеризується формуванням самоідентифікації та критичного мислення, соціальний вимір включає пошук ідентичності та взаємодію зі світом, а когнітивні процеси розширюють мислительні здібності. І ще до цього всього війна має великий вплив.

1.3.Переживання підлітком родинних відносин

Сім'я виступає як основний виховний осередок, який утримує особу протягом її життя. У сім'ї формуються індивідуальні риси характеру, встановлюються норми поведінки та розвиваються моральні якості. Цей виховний процес стимулює не лише формування особистості і її розвиток, але й сприяє самоствердженню особи в суспільстві. В результаті цього процесу розвивається творча і соціальна активність особистості, сприяючи її

індивідуальному росту.

Психологічний клімат у сім'ї визначається стійким емоційним настроєм, що виникає внаслідок взаємовідносин між її членами. Цей клімат може бути сприятливим, несприятливим або суперечливим, залежно від взаємодії та відносин у сім'ї.

Характеристики сприятливого мікроклімату включають згуртованість сім'ї, доброзичливість, відчуття захищеності, терпимість, взаємна повага, взаємодопомога, чуйність, співчуття, співпереживання та відповідальність за кожного члена сім'ї. Сімейний мікроклімат впливає на настрій та стиль життя всіх членів сім'ї, визначаючи їхні спільні заходи дозвілля та відпочинку.

У разі відсутності розуміння, неврожайного побуту та конфліктів, які супроводжуються знервованістю, сімейний мікроклімат може стати негативним, викликаючи стресові ситуації та емоційне перенапруження. Особливості життєвих обставин і ставлення членів сім'ї можуть призводити до депресивних станів та конфліктів, що впливають на якість сімейного життя та психічне благополуччя. [41]

Соціалізація особистості починається у сім'ї та виступає як первинний і базовий етап, на основі якого розвивається вторинна соціалізація. Тому вплив батьківської сім'ї на особистість має тривалий період, переважаючий навіть над впливом школи та може тривати після завершення дитинства. У цей період людина освоює стилі партнерської взаємодії, сімейного виховання та гендерні ролі, що визначається батьківською родиною.

Важливим аспектом є передача сімейних цінностей та моделей взаємодії на свідомому і несвідомому рівнях. Ці установки визначають розподіл ролей, лідерство, та спосіб життя родини. Шлюбно-сімейні взаємовідносини, погляди на виховання та подружні ролі передаються в майбутньому у відносинах чоловік — дружина та батьки — діти. Спостереження за батьками дозволяє підітку засвоювати гендерні ролі, які впливатимуть на її майбутній вибір моделі сім'ї.

Враховуючи важливість цього впливу, науково-психологічне

дослідження ролі сім'ї в майбутньому сімейному житті передбачає вирішення численних теоретичних та практичних питань. Модель сімейної взаємодії, ухвалена під час дитинства, визначає уявлення про майбутню сім'ю та є важливим критерієм для вибору шлюбного партнера. Подібність до батьків у визначенні соціальних ролей може впливати на взаємини в подружжі, тоді як різниці можуть викликати конфлікти. Згідно з теорією "фільтрів", розробленою Д. Удрі, погляди на шлюб, виховання дітей та розподіл подружніх ролей є ключовими елементами у виборі партнера для створення сім'ї. [17]

Однією з ключових викликів у розвитку підліткового віку є процес відокремлення від сім'ї, коли особа перетворюється на самостійну дорослу особу. Цей етап включає в себе необхідність прийняття конкретних почуттів стосовно родини. Підлітки починають усвідомлювати, що їхні батьки та ключові авторитети не завжди мають усі відповіді та рішення для всіх життєвих ситуацій. Відчуття бунту серед підлітків щодо батьків - це відокремлене та зовсім нормальне явище. З часом такі розбіжності зазвичай зменшуються. Однак важливо відзначити, що відносини з матерями можуть пройти більш значущі трансформації, ніж відносини з батьками. Коли підлітки стають більш незалежними від батьківської авторитетності, вони частіше звертаються за порадою до своїх ровесників. [68]

Підлітки самі по собі стикаються із складнощами пристосування до фізіологічних та гормональних змін у своєму тілі. Період підліткового віку (10-19 років) визначається значущим формуванням особистості. Різноманітні фізичні, емоційні та соціальні зміни, такі як непередбачуване ставлення, враження бідності, недостатнє виховання і освіта, збільшують їхню вразливість перед психічними проблемами. Вони мають потребу виділятися та визначати свою ідентичність у житті, проте суспільство та батьки часто надають суперечливі сигнали: "Будь собою, але не надто виразним, не конфліктним, не виходь за встановлені межі". [34]

Тут і виникають психологічні труднощі підлітків у певних умовах та під

впливом конкретних факторів:

- Неблагополучні відносини у родині: насильство, надмірна критика від батьків, безкомпромісне нав'язування принципів, часті сварки та інші фактори.
- Виховання у неповній сім'ї: відсутність деяких аспектів виховання, нестабільний стан матері, вимушена рання самостійність дитини тощо.
- Критика від оточуючих чи відсутність визнання: невизнання у суспільстві може спричинити кризу в самовизначенні та розвитку особистості.

Допомога батьків вирішальна у подоланні психологічних проблем підлітка. Справедливе моделювання відносин та підтримка визнання його самостійності допомагають стати опорою та залишатися поруч у критичні моменти.

У разі загострення проблем, консультація психолога для підлітка стає важливою. Вона проводиться без батьків, з огляду на особливості віку та сприйняття. Це дуже корисно, якщо існують конфліктні відносини з батьками. Правильний підхід дозволяє вирішити проблеми та встановити взаємини в родині. Ознаки, на які слід звернути увагу, включають тривалу апатію, зниження успішності, депресивні настрої, порушення сну та харчової поведінки, відмову від попередніх інтересів та інші тривожні симптоми. У такому випадку важливо негайно звертатися до фахівця, обираючи психолога для підлітка, який може здобути його довіру та налагодити конструктивний контакт. [36]

Існують загальні підліткові проблеми з батьками, що включають в себе такі аспекти:

1. Сперечання з батьками щодо проблем підлітків є поширеним явищем в сучасному суспільстві. Найкращим рішенням у цьому випадку є відверте обговорення з дітьми, оскільки більшість батьків уникає безпосереднього спілкування і може бути нетактовними.
2. Проблема відсутності спілкування, яку можна вирішити, встановивши

систему простого спілкування вдома. Навчіть свого підлітка простим командам та визначте час і день для регулярних розмов, сприяючи полегшенню спілкування.

3. Проблема вимагання від підлітків більшого. Кількість батьків, які вимагають від своїх дітей-підлітків досконалості, зросла в останні роки. Це може переноситися на доросле життя та негативно впливати на суспільство.
4. Проблема частоті брехні підлітків батькам існує давно. Підлітки часто брешуть про своє місцезнаходження, проте це може виникати з бажання порадувати батьків і відсутності довіри. Розвивати відносини довіри - ключ до вирішення цієї проблеми.
5. Проблема проведення багато часу в Інтернеті. Сучасні підлітки витрачають чимало часу в Інтернеті, що викликає занепокоєння батьків. Багато з них витрачають час на ігри, соціальні мережі та чати. Це може бути небезпечним, і батькам важливо бути уважними та взаємодіяти з дітьми, а не дозволяти їм відволікатися легко.
6. Проблема нездатності розуміти емоційні проблеми підлітків. Більшість батьків не здатні розпізнати емоційні проблеми своїх підлітків. Підлітки стикаються з цими проблемами через шкідливі впливи, що викликають негативну поведінку. Батьки повинні бути чутливими до ситуації та допомагати підліткам подолати емоційні травми шляхом розуміння та прийняття їхнього стану.
7. Проблема тиску однолітків на підлітків. Багато підлітків зазнають тиску від своїх однолітків, що може призводити до неприємних ситуацій, таких як вживання алкоголю та наркотиків. Важливо батькам швидко реагувати на цю проблему, оскільки багато підлітків не діляться такими деталями з батьками.
8. Встановлення правил часу для підлітків. Суворі часові обмеження для підлітків допомагають зберігати структуру та контролювати їхню активність. Важливо встановлювати баланс між навчанням та

відпочинком, допомагаючи підліткам розуміти важливість ефективного управління часом. [70]

Головною метою батьків є утвердження в дитині впевненості у тому, що вона є об'єктом любові та піклування, не дивлячись на їх прояв поведінки. Важливо, щоб у жодному випадку не виникало сумнівів у батьківській любові. Одним із найважливіших обов'язків батьків є виявлення ласки та уваги до дитини на будь-якому етапі її зростання.

Постійний та глибокий психологічний контакт з підлітком є універсальною вимогою виховання, яку рекомендується дотримуватися для всіх батьків. Взаємодія та відчуття контакту з батьками дозволяють дітям осмислити та відчувати батьківську любов, турботу та прихильність. Сам контакт не виникає сам собою; його необхідно будувати шляхом активного спілкування та взаєморозуміння між підлітками та батьками.

Важливим елементом виховання є прийняття дитини, що передбачає визнання її права на індивідуальність та власний шлях. Це означає уважне ставлення до унікальних якостей дитини та ухвалення її особистості, навіть якщо вона відрізняється від батьківських очікувань. Оцінки, що висловлюють батьки, варто спрямовувати на позитивні сторони та відмовитися від негативних суджень, що можуть вразити особистість дитини.

В умовах родинного життя специфіка виховання зумовлена різними факторами, такими як вибір мети виховання, зміни в сімейному кліматі, індивідуальність батьків, досвід тощо. Тому, для успішного виховання, важливо враховувати всі ці аспекти та дотримуватися індивідуального підходу до кожної дитини в сім'ї. [42]

Стиль виховання під час дитинства та підліткового періоду може визначати характер близьких стосунків у дорослому віці. Відмінності в стилях виховання формуються у середовищі, створеному батьками або вихованцями під час статевого дозрівання, що, за словами Жана Піаже, відзначається стрімким розвитком когнітивних здібностей.

Різні стилі виховання можуть впливати на людей після дорослішання,

впливаючи на їхню особистість, кар'єрний вибір та стосунки. Люди часто наслідують поведінку і мислення своїх опікунів. Чотири основних типи стилів виховання:

- авторитетний - такі батьки поєднують в собі вимогливість і чуйність. Вони сприяють незалежності дітей, встановлюють правила, однак враховують їхні почуття. Здійснюючи позитивні стосунки, авторитетні батьки поважають думку дітей, сприяючи їхній впевненості та самостійності. Діти, які зростають в такому оточенні, зазвичай легко виражають свої думки і приймають обґрунтовані рішення, розвиваючи навички самостійного оцінювання ризиків у дорослому житті;
- авторитарний - такі батьки виявляють високий рівень вимогливості та контролю, демонструючи мало чутливу поведінку. Вони виставляють свої вимоги вище за все, ігноруючи почуття та думки дітей. Зосереджуючись на покараннях, авторитарні батьки можуть призводити до формування у дітей екстремальних реакцій – від бунтарства до надмірної залежності, а також сприяти розвитку недостатньої самоконтролю та брехливості;
- вседозволений - батьки відзначаються теплотою та невибагливістю, демонструючи турботливість та чутливість. Задовольняючи потреби дітей, вони можуть поділятися на демократичні та недирективні типи. Підлітки, що зростають у такому оточенні, можуть виявляти труднощі з самоконтролем, стаючи схильними до егоцентризму через високий рівень задоволення їхніх потреб у дитинстві;
- залучений - батьки, які не виявляють чутливості чи вимогливості, можуть призводити до відчуття відсутності уваги та недбалості. Цей тип батьків може сприяти формуванню підлітками моделей поведінки, аналогічних тим, хто зростає у вседозволеному вихованні, через прагнення привернути увагу.

Всі вони можуть викликати різноманітні впливи через їхню взаємодію з

вмінням навчатися та швидким психічним розвитком.

Наприклад, особи, які виростають у сім'ях з авторитетним стилем виховання, частіше мають схильність до здорових близьких стосунків, водночас бути вимогливими та готовими до компромісів. З іншого боку, ті, що виховуються з низькою вимогливістю та контролем, можуть стикатися з труднощами у встановленні здорових стосунків, оскільки вірити та виявляти відданість може бути складніше для них. [62]

Кажучи про наш час війни - особливо вразливою є підліткова категорія, бо вона перебуває у періоді становлення особистості, на межі "ще не дорослий, але вже не дитина". У такому критичному періоді дисфункціональні умови виховання, недостатня здатність батьків виконувати свої батьківські обов'язки та порушення емоційної структури сім'ї є ключовими факторами, що визначають девіантну поведінку дітей. Адже, на жаль, в такий час, війна багато факторів диктує нам ззовні.

Особливу тривогу викликає дитяча бездоглядність, спричинена відсутністю контролю або байдужістю з боку батьків, а також втратою одного з батьків. Це явище особливо актуальне в сім'ях переселенців, де перенаселеність у житловому просторі змушує дітей шукати вихід на вулиці та легко потрапляти під вплив груп із антисоціальною спрямованістю.

У разі втрати гідності в родині, непорозумінь з близькими та невдач у навчанні підліток може шукати компенсацію через девіантну поведінку. Такий підліток може вступати у негативні групи, втрачаючи зв'язок із загальноприйнятими нормами та цінностями суспільства. У цьому контексті, необхідно акцентувати увагу на розбудові ефективної підтримки для підлітків, які переживають складні сімейні обставини, щоб сприяти їхньому позитивному розвитку та вберегти від втрати шляху у суспільстві. [31]

Однією з ключових аспектів в розвитку особистості є засвоєння стилів партнерської взаємодії та сімейного виховання, а також прийняття зразків поведінки, включаючи гендерні ролі, з батьківської сім'ї. Підлітковий період є чутливим для формування соціальних ролей, і батьківська родина є ключовим

зразком у цьому процесі. Сімейні цінності, усвідомлені в дитинстві, визначають розподіл ролей, лідерство та стиль життя сім'ї в цілому.

Подружні взаємовідносини в батьківській сім'ї, ролі в подружжі та підходи до виховання дітей успадковуються на різних рівнях свідомості і проявляються у майбутніх стосунках між чоловіком і жінкою, батьками та дітьми. Спостерігаючи за взаємодією батьків, дитина поступово усвідомлює гендерні взаємовідносини, які впливатимуть на вибір моделі родини у майбутньому.

Таким чином, дослідження впливу сім'ї на майбутнє сімейне життя молодого покоління передбачає розв'язання теоретичних та практичних питань. Модель сімейної взаємодії, засвоєна в дитинстві, грає важливу роль у формуванні уявлень про майбутню сім'ю. У свою чергу, уявлення про сім'ю, установки та очікування суттєво впливають на взаємини майбутнього подружжя.

Важливим елементом є подібність до батьків у виборі життєвого партнера. Оскільки молоді люди підсвідомо тяжіють до відомих стилів поведінки протилежної статі, їхній вибір шлюбного партнера визначається подібністю до батьків. У випадку різних моделей сімей, в яких виховувалися обидва партнери, виникає ризик конфліктів. Навпаки, схожість у моделях сімейної взаємодії сприяє створенню гармонійних подружніх відносин. Таким чином, уявлення про соціальні ролі у сім'ї повинні доповнювати одне одного, не суперечити. [17]

Тому один із шляхів, яким підлітковий сімейний досвід впливає на майбутні стосунки, полягає в тому, що він служить моделлю того, як ми очікуємо, що нас поважатимуть інші. Наприклад, якщо підліток виростає в сім'ї, де відбувається багато конфліктів і сварок, він може розглядати це як норму та очікувати, що відносини повинні бути наповнені драмою.

З іншого боку, якщо підліток бачить спокійне та поважне виховання, ймовірно, він розвиватиме очікування, що стосунки дорослих можуть бути мирними та гармонійними. Розуміння того, як підлітковий досвід формує

наші очікування, допомагає бути більш уважними у майбутніх стосунках і сприяє здоровому життю. Важливо зауважити, що жодна родина не є ідеальною, і всі ми несемо певний досвід у наші дорослі стосунки. [63]

Підсумовуючи, можна визначити, що родинні відносини та сім'я в цілому відіграють ключову роль у формуванні психологічної основи майбутньої сім'ї підлітка. Враховуючи війну, психологічний вплив сімейного середовища стає ще важливішим, оскільки діти, зазнаючи стресу та травм під час конфліктів, можуть формувати унікальні механізми взаємодії в сім'ї. Важливо розуміти, як родинні цінності, комунікаційні навички та рівень емоційної підтримки впливають на здатність підлітка будувати здорові та стійкі стосунки у майбутньому.

ВИСНОВКИ ДО I РОЗДІЛУ

У першому розділі було детально розглянуто, як сім'я впливає на розвиток підлітків, зокрема на їхні емоції, поведінку та соціальні навички. Сім'я є основою для формування особистості підлітка, де він отримує перші уявлення про те, як взаємодіяти з іншими людьми, як будувати стосунки та як реагувати на різні життєві ситуації. Сімейні стосунки, які характеризуються підтримкою і розумінням, є надзвичайно важливими для емоційного розвитку підлітків. Було показано, що гармонійні сімейні стосунки допомагають підліткам легше долати труднощі, що виникають у процесі їхнього дорослішання, і розвиватися здоровими і стабільними особистостями.

Розглянуто різні типи сімей і їх вплив на підлітків. Наприклад, у патріархальних або егалітарних сім'ях підлітки можуть мати різні моделі для наслідування, що впливають на їхні соціальні ролі та очікування щодо стосунків. Важливим аспектом аналізу стало дослідження того, як проблеми в родині, такі як конфлікти між батьками або стрес від соціальних подій, впливають на підліткову психіку. Конфлікти в родині можуть створювати атмосферу невизначеності та тривоги, що негативно позначається на емоційному стані підлітка.

Було зауважено, що підлітковий вік — це час інтенсивних змін, коли фізичний і психологічний розвиток йде дуже швидко. У цьому періоді підлітки часто стикаються з кризами, такими як формування ідентичності та пошук власного місця в житті. Сім'я грає важливу роль у підтримці підлітків у цей період, забезпечуючи емоційний зв'язок і стабільність. Важливими факторами є відносини з батьками, емоційна підтримка, а також атмосфера в сім'ї. У разі відсутності підтримки або наявності постійних конфліктів підлітки можуть відчувати тривожність, ізоляцію або навіть агресію, що негативно позначається на їхньому емоційному благополуччі.

Також було розглянуто, як соціальні потрясіння, в тому числі війна, можуть ускладнювати життя сімей. В умовах війни підлітки стикаються з додатковим стресом, особливо якщо один із батьків бере участь у бойових діях. Це може змінювати їхнє уявлення про майбутні родинні цінності, оскільки війна вносить у сімейні стосунки елемент нестабільності та тривоги. Емоційні труднощі, які виникають у таких умовах, вимагають підтримки з боку сім'ї та суспільства, щоб допомогти підліткам адаптуватися до нових реалій.

Таким чином, у першому розділі розглянуто ключові аспекти впливу родини на розвиток підлітків, включаючи емоційні та соціальні аспекти. Це стало в нагоді для подальшого дослідження в роботі, оскільки створило основу для розуміння того, як сімейні стосунки формують уявлення підлітків про світ навколо них.

РОЗДІЛ 2. МЕТОДИ ТА ОСНОВНІ ЕТАПИ ДОСЛІДЖЕННЯ ОСОБЛИВОСТЕЙ РОДИННИХ УЯВЛЕНЬ ПІДЛІТКА, БАТЬКИ ЯКИХ БЕРУТЬ УЧАСТЬ НА ВІЙНІ

2.1. Організація емпіричного дослідження

Дослідження родинних уявлень підлітків, батьки яких беруть участь на війні, є надзвичайно актуальною проблемою. Ці уявлення виявляють великий вплив на життя молоді, оскільки можуть суттєво вплинути на розвиток інших сфер їхнього життя.

Наше дослідження включало в себе декілька етапів:

1. Постановка проблеми та формулювання мети дослідження: ми чітко визначили мету, завдання, предмет та об'єкт дослідження, а також вибрали методи, необхідні для досягнення наших цілей.
2. Теоретичний аналіз та методичне осмислення: провели аналіз філософської та психологічної літератури, щоб отримати необхідні теоретичні основи. У результаті дослідження були виокремлені головні напрямки для подальших досліджень, а також відібрано оптимальні психологічні методики для вивчення уявлень про родину серед підлітків, батьки яких перебувають на війні.
3. Психологічна діагностика та збір даних: провели діагностику та зібрали дані у двох експериментальних група підлітків:
 - у підлітків, в родині яких ніхто з батьків не служить;
 - у підлітків, в родині яких хтось з батьків на фронті.
4. Первинна обробка даних та аналіз результатів: здійснили первинну обробку даних, включаючи створення таблиць та математико-статистичну обробку даних для аналізу.
5. Інтерпретація результатів та формулювання висновків: Проаналізували отримані дані та сформулювали висновки на їх основі.

Дослідження проводилося через платформу "Google Forms" згідно зі стандартними інструкціями, дозволяючи учасникам брати участь у вільний час. Опитуванні відповідали на запитання за віковою категорією, визначеною

Організацією Об'єднаних Націй для підлітків у віці від 10 до 19 років.

У ході дослідження використовувалася два основних критерії відбору учасників. Перша група складалася з підлітків, у яких ніхто з батьків не служив. Друга група, у свою чергу, представляла осіб, у яких хтось із батьків бере участь у війні.

У таблиці 2.1. наведено характеристику експериментальної групи дослідження, до складу якої входили підлітки, у яких ніхто з батьків не служить:

Таблиця 2.1.

Характеристики групи

Число досліджуваних		29
Середній вік		16,2
Освіта	кількість учасників зі школи	8
	кількість учасників з коледжу/технікуму/училища	0
	кількість учасників з університету	21
Чоловіків (%)		6,9
Жінок (%)		93,1
Сімейний статус родини	Разом	24
	Розлучені	5

У таблиці 2.2. представлена характеристика експериментальної групи дослідження підлітків, у яких хтось з батьків на фронті:

Таблиця 2.2.

Характеристики групи

Число досліджуваних		29
Середній вік		15
Освіта	кількість учасників зі школи	16
	кількість учасників з коледжу/технікуму/училища	3
	кількість учасників з університету	10

Чоловіків (%)		13,8
Жінок (%)		86,2
Сімейний статус родини	Разом	25
	Розлучені	4

В ході дослідження було виявлено, що дівчата в обох групах були більш активними, ніж хлопці. Вони виявляли великий інтерес до тестування та проявляли бажання отримати інтерпретацію результатів.

У кожній з груп можна проаналізувати взаємозв'язок між сімейним статусом батьків (разом або розлучені) та наявністю взаєморозуміння в сім'ї. На малюнку 2.1 наведено представлення експериментальної групи дослідження підлітків, у яких ніхто з батьків не бере участь у військовій службі:

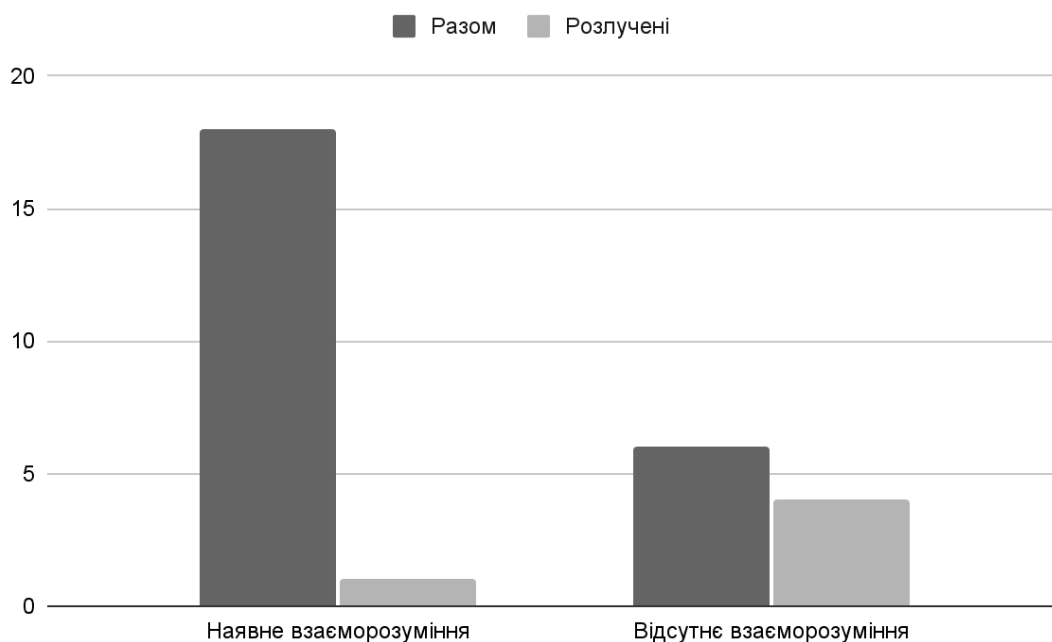

Рис. 2.1. Взаємозв'язок між сімейним статусом батьків (разом або розлучені) та наявністю взаєморозуміння в сім'ї підлітків, у яких ніхто з батьків не служить

Групи дослідження підлітків, у яких хтось з батьків бере участь у війні, порівнюються за тими ж показниками в таблиці 2.2.:

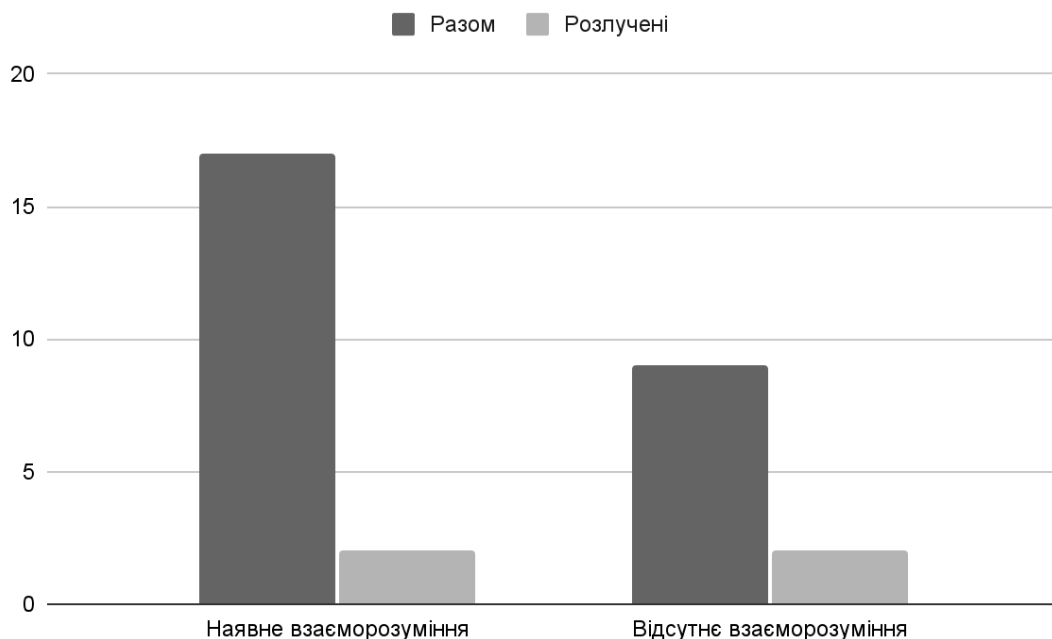

Рис. 2.2. Взаємозв'язок між сімейним статусом батьків (разом або розлучені) та наявністю взаєморозуміння в сім'ї підлітків, у яких хтось з батьків на війні

Результати дослідження показали, що існує різноманітність у рівні взаєморозуміння між батьками в обох групах підлітків - як у тих, де батьки залишилися разом, так і у тих, де вони розлучені. Навіть при спільному проживанні батьків не завжди вдається досягти взаєморозуміння.

Цікаво ще зазначити факт, що в групі підлітків, у яких хтось із батьків брав участь у війні, 100% учасників висловили хвилювання за своїх родичів на фронті.

В обох групах також було відзначено наявність рідних братів або сестер. Для наочності розподілу цього параметра серед учасників дослідження можна скласти порівняльну діаграму за кількістю рідних братів або сестер. Діаграма у відсотках представлена на малюнку 2.3.:

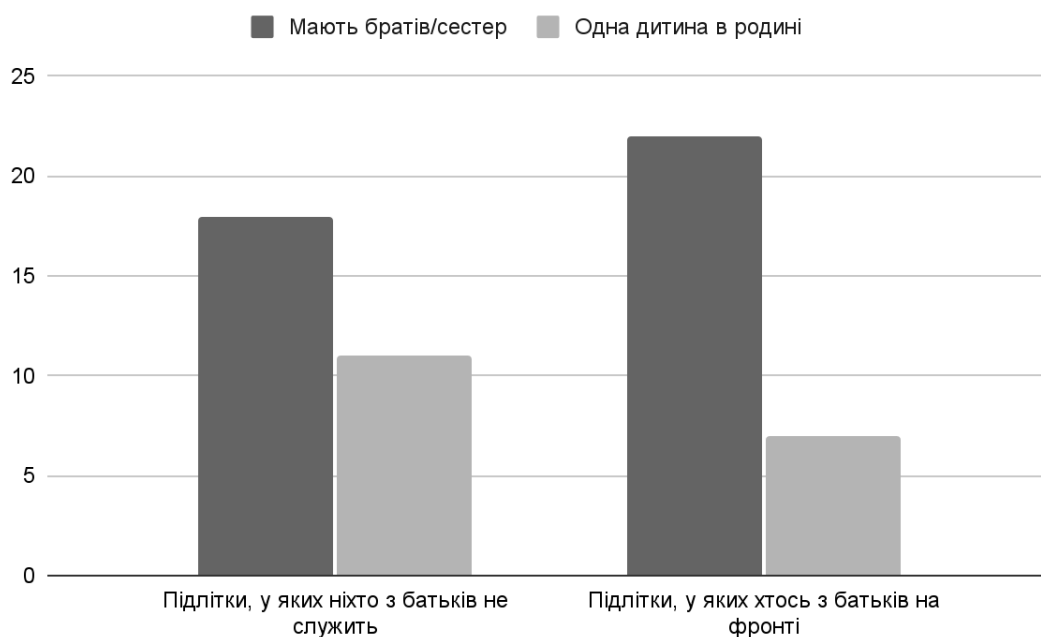

Рис. 2.3. Порівняльна діаграма двох груп за наявністю рідних братів/сестер

Кожен з учасників також висловлював свою думку щодо впливу війни на їх уявлення про майбутню сім'ю. Для наочності цього аспекту можна скласти діаграму, що відображає відсоткове співвідношення відповідей учасників дослідження. Вона представлена на малюнку 2.4.:

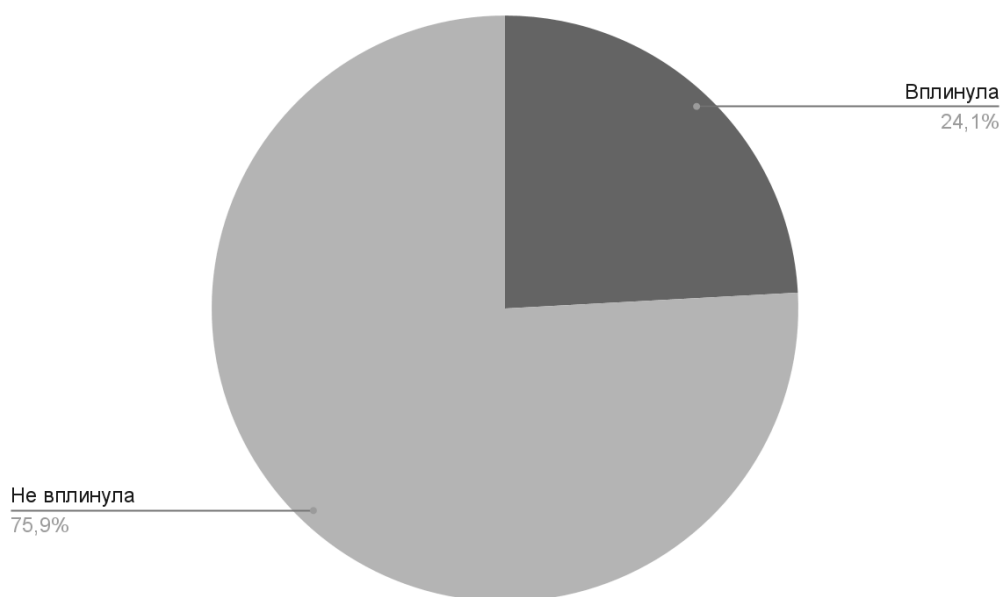

Рис. 2.4. Відсотковий розподіл групи за впливом війни на уявлення про вигляд майбутньої родини підлітків, у яких ніхто не служить

Зовсім протиставні результати ми отримуємо від підлітків, у яких хтось з батьків на фронті на малюнку 2.5.:

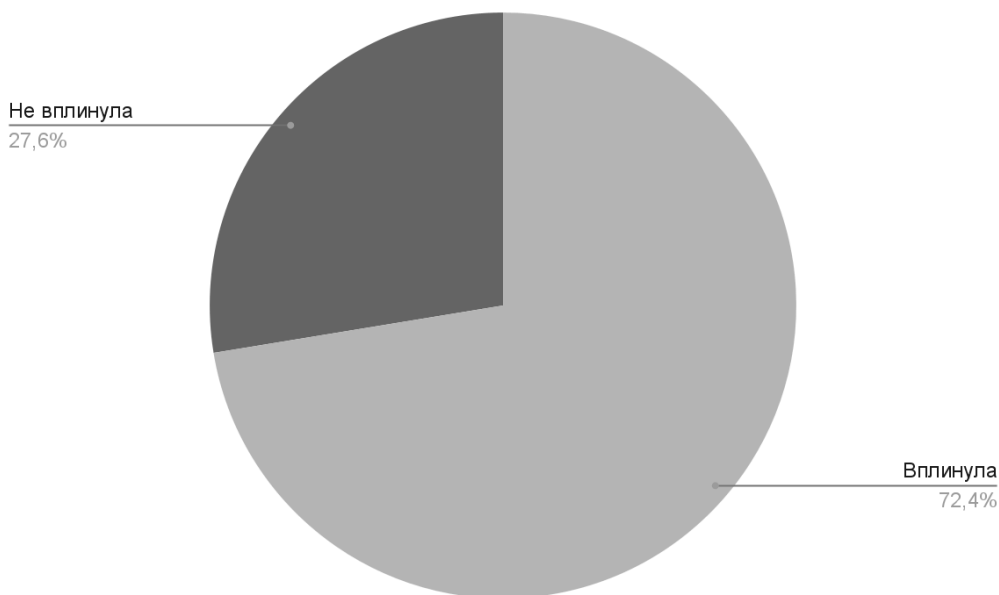

Рис. 2.5.: Відсотковий розподіл групи за впливом війни на уявлення про вигляд майбутньої родини підлітків, у яких хтось з батьків на фронті

В цій самій експериментальній групі було також виявлено, наскільки підлітки відчують вплив участі когось з їхніх батьків у військових конфліктах на їхнє бачення майбутнього та загальне життя. Цей фактор представлений у відсотковому співвідношенні на малюнку 2.6.:

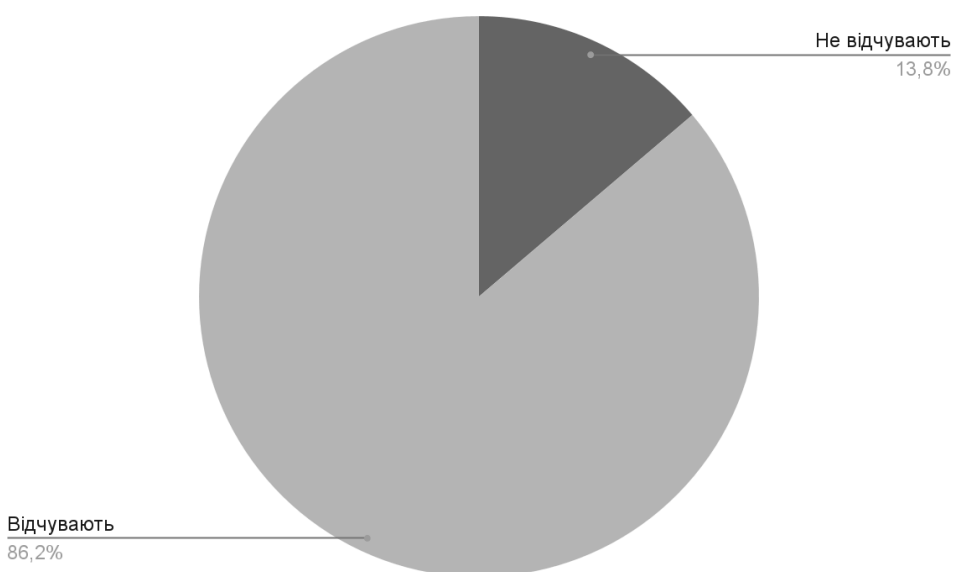

Рис.2.6.: Відсотковий розподіл підлітків за відчуттям впливу участі

когось з їхніх батьків у військових конфліктах на їхнє бачення майбутнього та загальне життя

Отже, у цьому емпіричному дослідженні було опитано 58 осіб, у віці від 10 до 19 років, з середнім віком учасників 15,6 років.

Емпіричне дослідження впливу на родинні уявлення підлітків, батьки яких беруть участь на війні проводилося в період з 23 лютого 2024 року по 2 березня 2024 року.

2.2. Методи та методика емпіричного дослідження

У рамках цього дослідження використовувалися різноманітні методи, що дозволили глибше дослідити проблему впливу на родинні уявлення підлітків, батьки яких беруть участь на війні. Було застосовано наступні методи:

- Теоретичний аналіз наукової літератури: для ретельного розуміння впливу на родинні уявлення підлітків, батьки яких беруть участь на війні проведений аналіз наукових джерел та літератури з цієї теми.
- Психодіагностичне дослідження стандартизованими методиками: використано стандартизовані психодіагностичні методи для оцінки впливу на родинні уявлення підлітків, батьки яких беруть участь на війні.
- Методи математико-статистичної обробки результатів: результати дослідження були оброблені за допомогою методів математичної та статистичної аналізу для виявлення закономірностей та формулювання висновків.

У зв'язку з відсутністю прямо спрямованих психодіагностичних тестів, ми вирішили використати комплексний підхід, який охоплює різноманітні методики:

1. Інструмент батьківського зв'язку (The Parental Bonding Instrument (PBI)) Gordon Parker, Hilary Tupling and L.B. Brown
2. Методика «Типовий сімейний стан» Е.Г. Ейдемільер, В.В.

Юстицкіс

3. Методика самооцінки емоційного стану Уессмана-Рікса

4. Тест "Сімейна соціограма" В. В. Ткачов

Обґрунтування вибору цих конкретних методик у нашій роботі базується на їхній спроможності з різних позицій розглянути уявлення підлітків про родину та відслідкувати впливові фактори. Крім того, ці методи вважаються валідними, доступними, зручними та економічно ефективними з точки зору часових і ресурсних витрат, необхідних для проведення дослідження.

1. Інструмент батьківського зв'язку (The Parental Bonding Instrument (PBI)) Gordon Parker, Hilary Tupling and L.B. Brown

Методика оцінює стилі батьківства через сприйняття дитиною турботи та надмірної опіки або контролю. Ця оцінка проводиться за допомогою двох шкал, що вимірюються окремо для матері та батька. Кожна з цих шкал містить 25 питань, зокрема 12 щодо турботи і 13 щодо надмірного контролю.

Учасники дослідження зазначають свій рівень згоди з кожним питанням, використовуючи чотирирівневу шкалу: "дуже люблю", "помірно люблю", "помірно люблю на відміну від" та "дуже люблю на відміну від". Потім бали за кожне питання складаються, щоб отримати загальний показник для кожної шкали.

Стандартною процедурою є оцінка власних біологічних батьків у пам'ять учасника, що включає індивідуальну оцінку для матері та батька зокрема. Це стосується спогадів учасника про своїх батьків у їхній підлітковий період.

Ця методика дає можливість оцінити, як дитина сприймає турботу та контроль з боку батьків і відображає їхні відносини у період раннього дорослішання.

Інтерпретація результатів може включати класифікацію батьків за квадрантами батьківського зв'язку. Ось як це можна описати:

1. Приязне обмеження:

- Характеризується високим рівнем турботи та високим захистом - авторитетний стиль батьківства.
- Батьки в цьому квадранті проявляють високу підтримку та захист, що сприяє позитивним взаєминам з дитиною.

2. Оптимальне батьківство:

- Високий рівень догляду та низький рівень захисту - залучений стиль батьківства.
- Батьки в цьому квадранті демонструють високий рівень турботи та розуміння, при цьому не схильні до надмірного контролю.

3. Безтурботний контроль:

- Високий рівень захисту і низький рівень догляду - авторитарний стиль батьківства.
- Батьки, що потрапляють до цього квадранта, можуть проявляти підозрілість та контроль, але не надають достатньої підтримки та турботи.

4. Недбале батьківство:

- Низький рівень догляду і низький рівень захисту - вседозволений стиль батьківства.
- Батьки в цьому квадранті можуть виявляти низький рівень зацікавленості та турботи, що може вплинути на стосунки з дитиною. [66]

2. Методика «Типовий сімейний стан» Е.Г. Ейдеміллер, В.В. Юстицькіс

У цьому дослідженні методика інтерв'ю використовується для глибокого аналізу типового сімейного стану. Опитувальник включає 12 оціночних шкал, які допомагають індивідуально оцінити своє самопочуття в родині. Ці шкали відображають різні аспекти досліджуваного стану, дозволяючи учасникам виразити свої відчуття та почуття.

Кожна з шкал має діапазон від 0 до 7, що відповідає рівню схильності

до певного аспекту сімейного стану. Після проведення опитування бали за шкалами, які мають однаковий індекс, сумуються. Стан визначається лише, якщо сума оцінок за 3 шкали перевищує або дорівнює:

- за З (загальна незадоволеність) – 26 балів;
- за Н (нервово-психічне напруження) – 27 балів;
- за Т (сімейна тривожність) – 26 балів.

Такий підхід дозволяє отримати об'єктивну оцінку стану сімейних відносин та виявити можливі проблемні аспекти, які потребують уваги та вдосконалення. [8]

3. Методика самооцінки емоційного стану Уессмана-Рікса

Ця методика виявляється надзвичайно корисною для оцінки емоційних станів та виміру активності. Вона відзначається великою ефективністю у виявленні змін емоційного стану людини протягом певного періоду часу. Її простота виконання робить її дуже оперативним інструментом у руках дослідників та практиків психології.

Ця методика дозволяє не лише відстежувати окремі криві змін емоційних станів у разі тривалих досліджень, але й працювати з інтегральним показником, що відображає загальний емоційний фон.

Опитувальник, включаючи чотири блоки: "Спокій – тривожність", "Енергійність – втома", "Піднесення – пригніченість", "Впевненість у собі – безпорадність", є важливою складовою цієї методики. Кожен з цих блоків містить 10 тверджень, які обирає учасник, допомагаючи краще розкрити його емоційний стан і виявити потенційні аспекти для подальшого аналізу та розвитку.

Після заповнення опитувальника результати оцінюються за наступними критеріями:

- Якщо сума балів становить від 26 до 40, це свідчить про те, що випробуваний високо оцінює свій емоційний стан, вважаючи його задовільним і стабільним.

- Якщо сума балів перебуває в діапазоні від 15 до 25, це вказує на середню оцінку емоційного стану. Це може свідчити про певний рівень емоційної збалансованості, але може також вказувати на потребу у певних корекційних заходах.
- Якщо отримано від 4 до 14 балів, це свідчить про низьку оцінку емоційного стану. Така оцінка може вказувати на наявність значних емоційних труднощів і потребу у серйозних корекційних заходах та підтримці. [12]

4. Тест “Сімейна соціограма” В. В. Ткачов

Дана методика є адаптованим варіантом відомого тесту "Сімейна соціограма" Е. Г. Ейдеміллер, змодифікованим В. В. Ткачовим. У цій модифікації досліджуються три етапи життя сім'ї. Однак, оскільки основна мета нашої роботи полягає в тому, щоб дізнатись уявлення підлітка про майбутню родину, методика була адаптована під умови воєнного часу.

У цьому варіанті методики, перший малюнок відображає сім'ю підлітка, тоді як другий малюнок - це майбутня сім'я, яку він прагне побудувати.

Оцінка проводиться за такими критеріями:

1. Просторове розташування: Цей критерій відображає характер взаємин між членами сім'ї.
2. Розмір: Цей критерій вказує на значимість кожного члена сім'ї для випробуваного.

Зазвичай, учасники вказують членів сім'ї у трьох варіантах:

- в лінійному порядку, що може свідчити про формальний підхід або відсутність теплих відносин;
- у вигляді кола в колі, що може супроводжуватися тенденцією до симбіотичних зв'язків між членами сім'ї;
- у вільному розташуванні гуртків у різній віддаленості, що може свідчити про певний ступінь близькості між членами сім'ї. [48]

Психодіагностичне дослідження відбувалося онлайн на платформі

"Гугл Форми". Учасникам було надано посилання на опитувальник, де спочатку не було вказано мети кожної методики. Досліджуваним пропонувалися бланки, які склалися з двох частин.

У першій частині учасникам потрібно було ввести свої власні дані та пройти авторське опитування з питань співпереживання рідним, що перебувають на фронті, а також з метою виявлення впливу війни на їхнє сприйняття життя.

У другій частині учасники відповідали на запитання, що стосувалися запропонованих методик, з детальною інструкцією до кожної з них, яка була представлена на бланку. У разі виникнення питань дослідник відповідав на них письмово через електронну пошту.

Після заповнення бланка, учасники відправляли його назад. По завершенню тестування бажаним було надіслано інтерпретацію результатів для ознайомлення.

Структура бланка має дві частини: у першій необхідно вказати особисті дані: ПІБ, стать, вік, місце навчання за градацією закладу та сімейний стан батьків. Також учасникам необхідно було внести інформацію про те, чи служить хтось з батьків на фронті та як війна вплинула на ставлення підлітка до майбутньої сім'ї. У другій частині бланка містилися чотири методики, на які учасники надавали свої відповіді.

Для аналізу отриманих даних були використані графічні, математичні та статистичні методи обробки.

Один з методів є коефіцієнт кореляції Пірсона. Коефіцієнт кореляції Пірсона відображає ступінь лінійного зв'язку між двома випадковими величинами та використовується для оцінки міцності цього зв'язку за умови наявності лінійної залежності між ознаками.

Важливо враховувати, що коефіцієнт кореляції Пірсона не відображає причинно-наслідковий зв'язок. Причинно-наслідковий зв'язок означає, що одна подія (причина) є достатньою умовою для настання іншої події (наслідку). Кореляція свідчить лише про наявність зв'язку між явищами, але

не завжди підтверджує, що одна подія спричиняє іншу.

Кореляційне відношення, що варіюється від 0 до 1, є несиметричним показником, оскільки чітко розрізняє залежну та незалежну ознаку. Значення 0 означає відсутність зв'язку, тоді як значення 1 вказує на максимальну функціональну залежність. [14]

Інший метод математико-статистичної обробки результатів дослідження - критерій Манна-Уїтні. Це непараметричний статистичний метод, що застосовується для оцінки різниці між двома незалежними вибірками за рівнем будь-якої ознаки, яка може бути виміряна якісно або порядково, але не вимагає дотримання нормального розподілу. Він особливо корисний, коли вибірки є малими або дані не відповідають вимогам параметричних тестів. [69]

Таким чином, критерій Манна-Уїтні допомагає встановити наявність або відсутність статистично значущих відмінностей між групами.

ВИСНОВКИ ДО II РОЗДІЛУ

Дослідження особливостей родинних уявлень підлітків, батьки яких беруть участь у війні, є актуальною проблемою, особливо в умовах воєнного стану. Це питання впливає на формування емоційної стабільності підлітків та їхнього ставлення до сімейних стосунків, що робить його важливим для розуміння впливу зовнішніх факторів на розвиток особистості. В умовах постійного стресу та невизначеності, які викликані війною, особливо важливо вивчити, як ці чинники впливають на психоемоційний стан молоді.

У цій роботі було проведено комплексне дослідження особливостей родинних уявлень підлітків за допомогою різних методів. На початковому етапі був здійснений теоретичний аналіз наукової літератури, що дозволило узагальнити знання про проблему та визначити подальші напрямки дослідження. Це дало змогу створити міцну теоретичну базу для вивчення питання впливу воєнних дій на сімейні уявлення підлітків, що є надзвичайно важливим для психологічної підтримки цієї категорії молоді.

Емпірична частина дослідження включає спостереження та використання психодіагностичних методик, що дозволили зібрати важливі дані про уявлення підлітків щодо сімейних стосунків. Для збору даних були використані стандартизовані психодіагностичні методи, що дозволили оцінити різні аспекти впливу на родинні уявлення підлітків, які перебувають у різних життєвих умовах через участь батьків у війні. А саме: Інструмент батьківського зв'язку (The Parental Bonding Instrument (PBI)) Gordon Parker, Hilary Tupling and L.V. Brown, методика «Типовий сімейний стан» Е.Г. Ейдемільера, В.В. Юстицькіса, методика самооцінки емоційного стану Уессмана-Рікса та тест «Сімейна соціограма» В. В. Ткачова. У дослідженні брали участь підлітки, що належать до двох груп: ті, чиї батьки служать на фронті, і ті, чиї батьки не беруть участі у військових діях. Це дозволило здійснити порівняльний аналіз родинних уявлень.

Для обробки результатів дослідження було використано математико-статистичні методи, зокрема критерій Манна-Уїтні, який дозволив порівняти результати між цими двома групами підлітків. А також коефіцієнт кореляції Пірсона для оцінки міцності зв'язку між родинами, в яких зараз хтось служить, та тими, у кого зараз ніхто не служить. Це дало можливість глибше проаналізувати результати та виявити особливості в сприйнятті родини у підлітків.

Таким чином, дослідження особливостей родинних уявлень підлітків, батьки яких перебувають на війні, є важливим для розуміння психологічного стану цих підлітків та їхнього ставлення до сім'ї. Використані методики та математична обробка даних надали можливість отримати науково обґрунтовані результати та зробити об'єктивні висновки, що можуть бути використані для подальшої роботи з підлітками у складних соціальних умовах.

РОЗДІЛ 3. РЕЗУЛЬТАТИ ЕМПІРИЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ ОСОБЛИВОСТЕЙ РОДИННИХ УЯВЛЕНЬ ПІДЛІТКА

3.1. Дослідження особливостей виховання сучасного підлітка

У дослідженні цієї роботи брали участь 58 респондентів, середній вік яких 15,6 років (від 10 до 19 років). З них 6 чоловіків та 52 жінки.

Отримані показники особливостей виховання сучасного підлітка з методики Інструмент батьківського зв'язку (The Parental Bonding Instrument (PBI)) Gordon Parker, Hilary Tupling and L.V. Brown представлені в таблиці 3.1.:

Таблиця 3.1.

Відсоткове співвідношення за методикою Інструмент батьківського зв'язку (The Parental Bonding Instrument (PBI)) Gordon Parker, Hilary Tupling and L.V.

Brown

Тип виховання	Відсотковий показник
Авторитетний	44,8
Авторитарний	25,9
Вседозволений	13,8
Залучений	15,5

Графічно отримані дані зображено на рис.3.1.

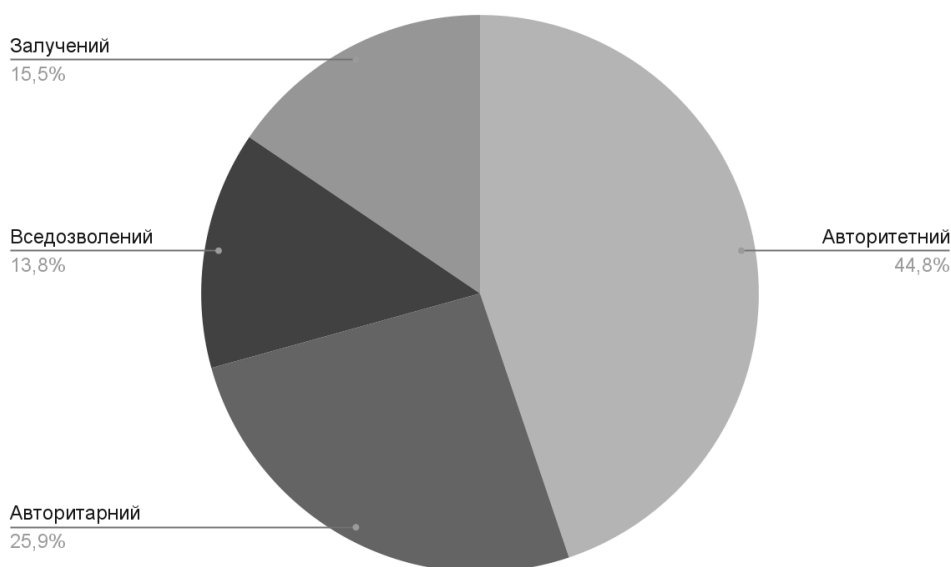

Рис. 3.1. Графік відсоткового співвідношення результатів за методикою Інструмент батьківського зв'язку (The Parental Bonding Instrument (PBI)) Gordon Parker, Hilary Tupling and L.V. Brown

Під час аналізу результатів експерименту виявлено, що авторитетний тип виховання був найбільш поширеним серед респондентів, його відзначили 44,8% підлітків. Це свідчить про переважання збалансованого підходу, коли батьки підтримують певні рамки, але одночасно враховують потреби й думки дитини. Авторитарний тип посів друге місце і був зазначений у 25,9%, який характеризується жорсткішими правилами та контролем з боку батьків, з меншим врахуванням самостійності підлітка. У 13,8% був відзначений вседозволений тип, що свідчить про вільніші підходи, з меншими обмеженнями та контролем з боку батьків. А залучений тип виховання отримав 15,5%, що означає значну участь батьків у житті дитини, при цьому надаючи їй більше свободи в прийнятті рішень.

3.2.Результати сімейного стану родини з сучасним підлітком

Проаналізуємо результати, зібрані за допомогою опитувальника "Типовий сімейний стан" (розробленого Е.Г. Ейдемільером та В.В. Юстицькісом), які представлені в таблиці 3.2.:

Таблиця 3.2.

Відсоткове розподілення шкал за рівнями в методиці типового сімейного стану

Експериментальні групи	Кількість відсотків								
	З (загальна незадоволеність)			Т (сімейна тривожність)			Н (нервово-психічне напруження)		
	Високий	Середній	Низький	Високий	Середній	Низький	Високий	Середній	Низький
Підлітки, у яких	24.14	62.07	13.79	17.24	65.5	17.24	10.3	75.9	13.8

ніхто з батьків не служить									
Підлітки, у яких хтось з батьків на фронті	17.2	69	13.8	16.13	74.1	9.68	17.2	65.5	17.2

Аналізуючи відсоткові показники, можна зазначити, що у групі підлітків, у яких ніхто з батьків не служить, спостерігається високий рівень загальної незадоволеності — 24.14%. Натомість у підлітків з батьками на фронті цей показник є нижчим — 17.2%. На середньому рівні незадоволеності показники складають 62.07% у підлітків, у яких батьки не служать, і 69% у тих, хто має батьків на фронті. Це свідчить про те, що більшість підлітків в обох групах мають помірний рівень загальної незадоволеності, але дещо вищий рівень незадоволеності спостерігається у тих, чії батьки служать. При цьому рівень незадоволеності на низькому рівні залишається приблизно аналогічним для обох груп.

Сімейна тривожність в обох групах залишається на подібному високому рівні: 17.24% серед підлітків, у яких ніхто з батьків не служить, та 16.13% у підлітків з батьками на фронті. Проте підлітки з батьками на фронті демонструють вищий відсоток на середньому рівні тривожності — 74.19%, у порівнянні з 65.52% у тих, чії батьки не служать. Це може свідчити про підвищений стрес і труднощі в адаптації у підлітків з батьками на фронті. Також спостерігається різниця в низькому рівні тривожності: у підлітків, батьки яких не служать, він складає 17.24%, тоді як у тих, чії батьки служать, цей показник знижується до 9.68%, що демонструє різний емоційний стан в родині обох груп.

Щодо нервово-психічного напруження, підлітки без служби батьків демонструють нижчий показник на високому рівні — 10.3%, у порівнянні з 17.2% у групі, де хтось з батьків на фронті. Це свідчить про те, що служба батьків може впливати на психоемоційний стан підлітків, підвищуючи їхнє

напруження. На середньому рівні підлітки без служби батьків також показують показник — 75.9%, порівняно з 65.5% у групі з батьками на фронті, що вказує на вищу стабільність у психоемоційному стані підлітків без військової служби у сім'ї. На низькому рівні підлітки без служби батьків мають показник 13.8%, тоді як у групі з батьками, які служать, він становить 17.2%. Це демонструє, що підлітки з батьками на фронті мають вищий рівень нервово-психічного напруження в порівнянні зі своїми однолітками, чії батьки не служать.

Таким чином, служба батьків впливає на емоційний стан підлітків, підвищуючи їхнє напруження та тривожність.

Визначимо усереднені показники за шкалами типового сімейного стану, що представлені в таблиці 3.3.:

Таблиця 3.3.

Усереднені показники за шкалами типового сімейного стану
розподілені по рівнях

Експериментальні групи	Шкала								
	Загальна незадоволеність (З)			Сімейна тривожність (Т)			Нервово-психічне напруження (Н)		
	Високий	Середній	Низький	Високий	Середній	Низький	Високий	Середній	Низький
Підлітки, у яких ніхто з батьків не служить	17.8	10.79	3.2	17,43	5,83	0,75	21	13.45	4.75
Підлітки, у яких хтось з батьків на фронті	15.5	9.14	3.75	17.8	8.33	1.67	20	15.06	8.43

Надати візуальне уявлення про середні значення за такими шкалами, як загальна незадоволеність, сімейна тривожність та нервово-психічне напруження допоможе рис. 3.2. Цей графік дозволяє наочно порівняти

типовий сімейний стан підлітків у двох групах: тих, у кого ніхто з батьків не бере участь у війні, та тих, де хтось з батьків перебуває на фронті.

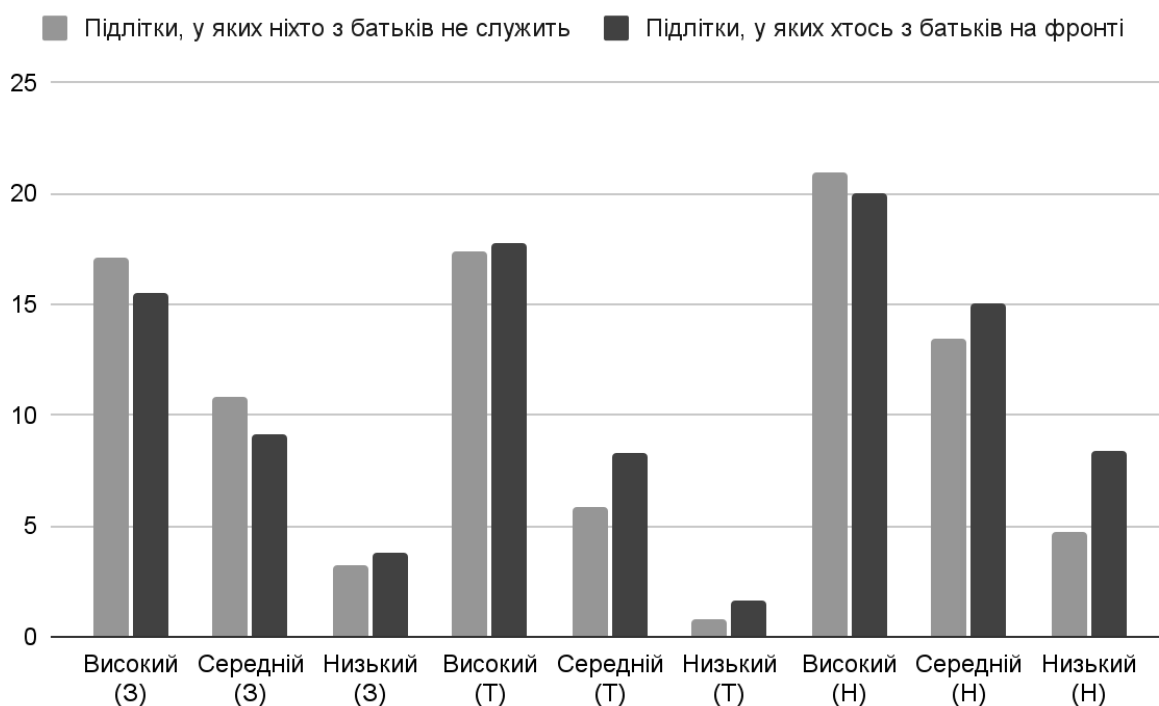

Рис. 3.2. Середні значення за шкалами опитувальника “Типовий сімейний стан” (Е.Г. Ейдеміллер, В.В. Юстицькіс)

Примітка: З - Загальна незадоволеність, Т - Сімейна тривожність, Н - Нервово-психічне напруження.

Аналізуючи відсоткову таблицю по рівнях та графік, можна зробити висновок, що підлітки, чиї батьки не беруть участь у війні, виявляють менші ознаки сімейної тривожності та нервово-психічного напруження порівняно з тими, чиї батьки знаходяться на фронті. Проте, ця тенденція не спостерігається щодо загальної незадоволеності, яка переважає у підлітків, чиї батьки не служать. Ймовірно, це може свідчити про те, що сімейна незадоволеність у цьому контексті більше пов'язана з турботою про батьків, які знаходяться на фронті, тоді як незадоволеність відноситься до самої війни. Такий висновок вказує на важливі аспекти психологічного впливу воєнних конфліктів на сімейне благополуччя підлітків.

3.3. Результати емоційного стану підлітка, чії батьки на війні

Розглянемо та проаналізуємо отримані результати, виходячи з даних методики самооцінки емоційного стану Уессмана-Рікса. Для більшого зрозуміння, середні значення за цією методикою наведено у таблиці 3.4.:

Таблиця 3.4.

Відсоткові показники самооцінки емоційного стану за рівнями

Експериментальні групи	Відсоткові показники		
	З високим рівнем	З середнім рівнем	З низьким рівнем
Підлітки, у яких ніхто з батьків не служить	50	34	16
Підлітки, у яких хтось з батьків на фронті	59,5	40,5	0

Порівняльні результати відсоткових показників самооцінки емоційного стану за різними рівнями можна наочно оцінити, розглянувши діаграму 3.3.:

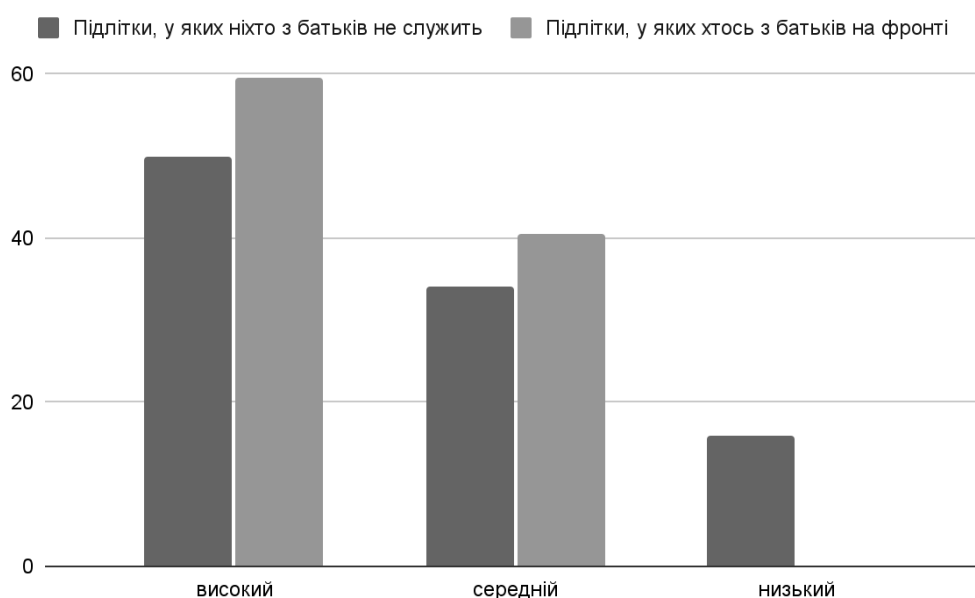

Рис. 3.3. Відсоткові показники самооцінки емоційного стану за рівнями

Виходячи з результатів тестування, можна сказати, що присутність батька або матері на фронті може впливати на емоційний стан підлітків. У

групі, де батьки не служать, спостерігається більша різноманітність емоційних реакцій, яка відображається в більшому розмаїтті середніх значень за кожним рівнем емоційного стану. Це може бути пов'язано зі змішаними почуттями та різними стресорами, які впливають на підлітків у такій сімейній ситуації.

Натомість, в групі, де батько або мати перебуває на фронті, спостерігається менш різноманітний емоційний стан серед учасників порівняно з групою, де ніхто з батьків не служить. Хоча середні та високі рівні емоційного стану майже такі ж самі, як у першої експериментальної групи, виявлено відсутність низького рівня розуміння власного емоційного стану. Це може свідчити про те, що у підлітків, чий батьки перебувають на фронті, спостерігається більш однакова реакція на стресові ситуації, яка не виявляється у формі низького рівня розуміння власного емоційного стану. Це може також вказувати на більшу важкість повного усвідомлення та вираження емоцій для цієї групи підлітків, що може бути пов'язане зі складнощами у відчуттях та реакціях, спричиненими стресом від віддаленості від батьків або турботою за їхню безпеку.

3.4. Дослідження типів сімей підлітків, батьки яких виборюють перемогу на фронті

Поглянемо на результати та проаналізуємо їх, використовуючи дані з тесту "Сімейна соціограма" В. В. Ткачова, який складається з двох частин: перша частина відображає реальну родину підлітка, а друга частина показує уявну родину, яку собі бачить підліток.

Результати показників сімейної структури у кількісному та відсотковому відношенні для родини підлітків, представлені в таблиці 3.5.:

Таблиця 3.5.

Відсоткові показники для родини підлітків

	Кількість відсотків
--	----------------------------

Варіанти відповідей	Підлітки, у яких ніхто з батьків не служить	Підлітки, у яких хтось з батьків на фронті
Емоційно відчужена родина з різним впливом членів	13,79	10,34
Рівноправна родина з чутливими відносинами	3,44	3,44
Формальна родина	20,68	34,48
Тісний зв'язок матері з дитиною, партнер відсутній	10,34	17,24
Емоційно відчужена родина, без матері	3,44	3,44
Симбіотична родина	17,24	13,79
Індивідуальна родина, дитина без голосу	31,03	17,24

Ці відсоткові показники наочно видно на рис. 3.4.:

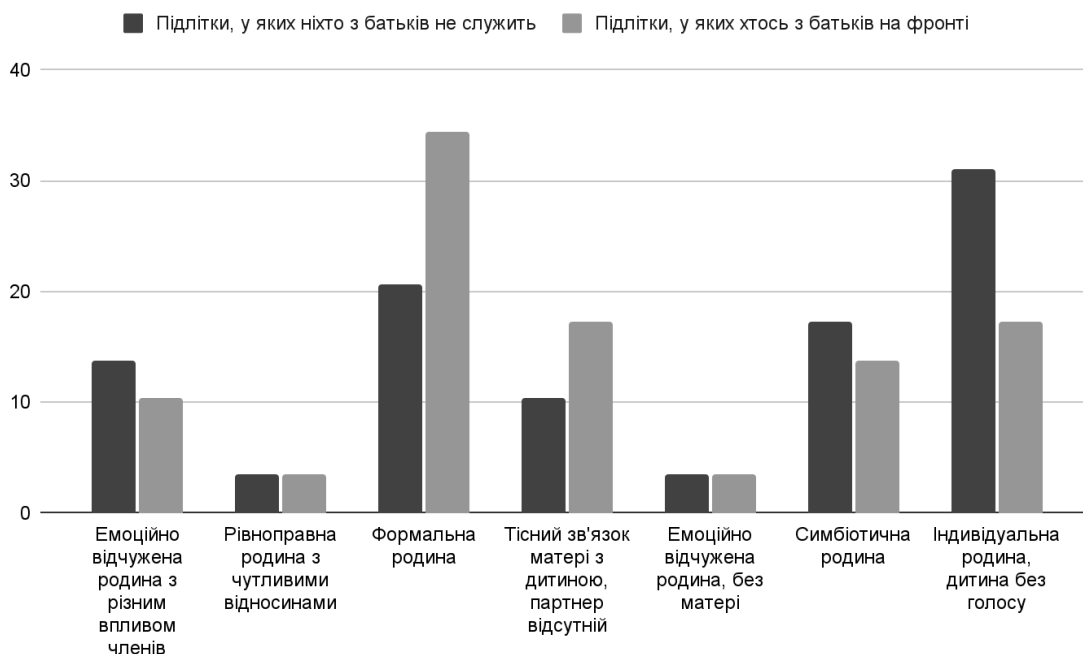

Рис. 3.4.: Відсотковий розподіл показників для родини підлітків.

У результаті аналізу виявлено, що в сім'ях, де батьки не служать, частіше зустрічається емоційна відторгненість та різні впливи на родину (13,79% проти 10,34%). Водночас чутливі, рівноправні відносини між партнерами та дитиною зустрічаються однаково рідко в обох групах (3,44%). Формальний підхід або відсутність теплих стосунків значно частіше спостерігається в сім'ях, де хтось із батьків на фронті (34,48% проти 20,68%). Це може бути наслідком стресу через мобілізацію. Також у цих родинах частіше формуються близькі відносини з дитиною за відсутності партнера (17,24% проти 10,34%). Емоційна відчуженість із повною відсутністю материнської позиції зустрічається однаково рідко в обох групах (3,44%). Симбіотичні зв'язки та недиференційованість "Я" дещо частіше спостерігаються в сім'ях, де ніхто з батьків не служить (17,24% проти 13,79%). Нарешті, емоційна відторгненість із повною відсутністю впливу дитини на родину частіше зустрічається у сім'ях без мобілізованих батьків (31,03% проти 17,24%). Це може свідчити про те, що в сім'ях, де один із батьків на фронті, зростає участь дитини або змінюється сімейна динаміка.

Отже, у сім'ях підлітків, де один із батьків на фронті, частіше спостерігається формальний підхід до відносин та відсутність тепла, а також ближчі стосунки між дитиною і залишеним батьком, в той час як у родинах без мобілізованих батьків частіше зустрічається емоційна відторгненість, де кожен член родини діє окремо. Це підкреслює відмінності у сімейній динаміці, викликані впливом мобілізації, і може свідчити про зміни у структурі відносин та ролі дитини у цих сім'ях.

Показники уявної родини, яку підлітки хочуть створити у відсотковому відношенні представлена в таблиці 3.6.

Таблиця 3.6.

Відсоткові показники для уявної родини підлітків

Варіанти відповідей	Кількість відсотків
----------------------------	----------------------------

	Підлітки, у яких ніхто з батьків не служить	Підлітки, у яких хтось з батьків на фронті
Емоційно відчужена родина з різним впливом членів	10,34	3,44
Рівноправна родина з чутливими відносинами	3,44	0
Формальна родина	34,48	68,96
Тісний зв'язок матері з дитиною, партнер відсутній	17,24	3,44
Емоційно відчужена родина, без матері	3,44	0
Симбіотична родина	13,7	13,7
Індивідуальна родина, дитина без голосу	17,24	10,34

Ці відсоткові показники наочно видно на рис. 3.5.:

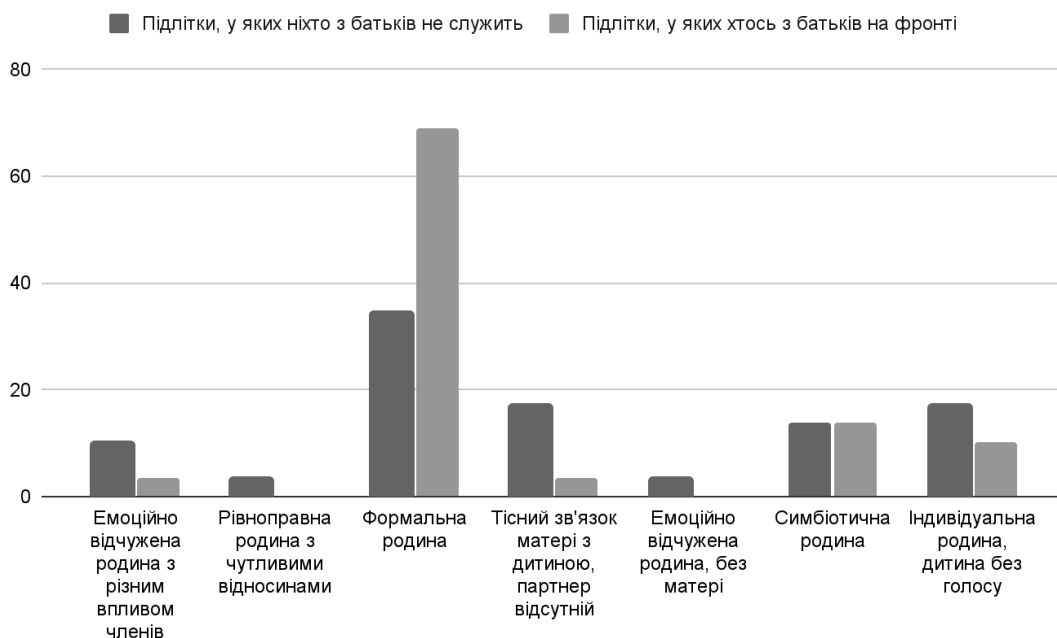

Рис. 3.5. Відсоткові показники для уявної родини підлітків обох груп

Виходячи з цього, можна сказати, що підлітки, у яких ніхто з батьків не служить, уявляють свої сім'ї з більшою емоційною відторгненістю (10,34%), в той час як діти військових бачать меншу ймовірність такої моделі (3,44%). Водночас, моделі сім'ї, де батьки мають рівні та чутливі взаємини з дитиною, є рідкісними в обох групах, причому серед підлітків військових родин такі уявлення взагалі відсутні (0%). Це може свідчити про труднощі в уявленні рівноправних і гармонійних сімейних відносин в умовах військової служби одного з батьків. Найбільш поширеним баченням майбутньої сім'ї у підлітків, чий батьки на фронті, є формальна модель або модель з відсутністю теплих відносин (68,96%), що значно перевищує аналогічний показник у підлітків, де ніхто з батьків не служить (34,48%). Це свідчить про те, що підлітки з військових родин більше схильні до уявлення про відсутність емоційної близькості в майбутньому. Близькі стосунки з одним із батьків без участі іншого спостерігаються значно частіше серед тих, у кого батьки не служать (17,24%) порівняно з підлітками, чий батьки на фронті (3,44%). Це може свідчити про те, що війна впливає на уявлення про відносини в родині, де один із батьків є більш відстороненим. Наявність симбіотичних зв'язків між членами сім'ї сприймається однаково в обох групах (13,7%), що свідчить про незалежність цих уявлень від військової ситуації. Однак моделі, де дитина не має права голосу або зовсім відсутня в родинних відносинах, спостерігаються частіше серед підлітків, у яких ніхто з батьків не служить (17,24%) порівняно з тими, у кого батьки на фронті (10,34%).

Таким чином, підлітки з сімей військових частіше уявляють свої майбутні сім'ї більш формальними та менш емоційно залученими, тоді як діти, у яких ніхто з батьків не служить, схильні до уявлень про сім'ї з більшим різноманіттям моделей відносин.

Розглянемо порівняння між родиною, в якій підлітки вирости, та уявною родиною, яку вони прагнуть створити в таблиці 3.7.:

Таблиця 3.7.

Співставлення родини підлітків та уявної родини в обох вибіркових

групах

Варіанти відповідей	Підлітки, у яких ніхто з батьків не служить		Підлітки, у яких хтось з батьків на фронті	
	Родина в якій зараз	Уявна родина	Родина в якій зараз	Уявна родина
Емоційно відчужена родина з різним впливом членів	13,79	10,34	10,34	3,44
Рівноправна родина з чутливими відносинами	3,44	3,44	3,44	0
Формальна родина	20,68	34,48	34,48	68,96
Тісний зв'язок матері з дитиною, партнер відсутній	10,34	17,24	17,24	3,44
Емоційно відчужена родина, без матері	3,44	3,44	3,44	0
Симбіотична родина	17,24	13,7	13,79	13,7
Індивідуальна родина, дитина без голосу	31,03	17,24	17,24	10,34

Виходячи з такого співставлення можна зауважити, що у родинях підлітків, де ніхто з батьків не служить, емоційна відстороненість спостерігається у 13,79% випадків, а в їхніх уявних родинях цей показник знижується до 10,34%, що відображає прагнення до створення більш емоційно залученої сім'ї. У підлітків, чиї батьки перебувають на фронті, показник емоційної відстороненості також зменшується — з 10,34% до

3,44%, що може вказувати на бажання збільшити емоційну близькість у майбутній родині. Рівноправні й чутливі відносини зустрічаються рідко в обох групах підлітків (3,44%). Особливо це помітно серед дітей військових, де такі моделі повністю відсутні в уявних сім'ях, що свідчить про їх небачення рівноправної та чутливої взаємодії між батьками та дитиною в майбутньому. Формальні стосунки, навпаки, значно зростають в уявних родинях підлітків з батьками на фронті — від 34,48% у родинях в яких підлітки знаходяться зараз до 68,96% в уявних. Це може бути результатом досвіду, отриманого в теперішній родині, що впливає на їхнє бачення майбутнього. Ідея близьких стосунків з дитиною за відсутності партнера поширена серед підлітків з родин в яких підлітки знаходяться зараз (17,24% у уявних сім'ях порівняно з 10,34% у реальних). Однак серед підлітків, чиї батьки служать, цей показник суттєво зменшується до 3,44%, що вказує на важливість для них обох батьків у майбутній родині. Наявність симбіотичних зв'язків у родині залишається стабільною в обох групах, що свідчить про сталість цього уявлення незалежно від військових обставин. Підлітки, де батьки не служать, частіше мають уявлення про родини, де кожен член має різний вплив, а дитина не має права голосу (31,03% у родинях в яких підлітки знаходяться зараз та 17,24% в уявних). Серед дітей військових цей показник також зменшується до 10,34%, що свідчить про бажання змінити таку динаміку у майбутньому.

Отже, підлітки, особливо ті, чиї батьки на фронті, схильні уявляти свої майбутні родини більш формальними та менш емоційно залученими. Водночас вони прагнуть до зменшення емоційної відстороненості та бачать важливість обох батьків у родинному житті.

3.5. Математико - статистичний аналіз впливу родинних відносин на майбутню сім'ю підлітка

У цій роботі використано коефіцієнт кореляції Пірсона та U-критерій Манна-Уїтні для математичної обробки даних, щоб зрозуміти вплив на

родинні уявлення підлітків, батьки яких беруть участь на війні. Можна побачити це тоді, коли зробимо порівняння між групою підлітків, у яких ніхто з батьків не служить та у яких хтось з батьків на війні за допомогою порівняльного аналізу цих двох груп за всіма методиками.

Завдяки аналізу опитувальника Інструмент батьківського зв'язку (The Parental Bonding Instrument (PBI)) Gordon Parker, Hilary Tupling and L.V. Brown через підрахунок коефіцієнту кореляції Пірсона маємо такі результати:

Таблиця 3.8.

Результати підрахунку коефіцієнту кореляції Пірсона за методикою Інструмент батьківського зв'язку (The Parental Bonding Instrument (PBI)) Gordon Parker, Hilary Tupling and L.V. Brown

Показники	Коефіцієнт кореляції Пірсона	r		N
		$r \leq 0,01$	$r \leq 0,05$	
Тип сім'ї	-0.34	0.47	0.36	0

Виходячи з розрахунків - не виявлено статистично значущого кореляційного зв'язку між параметрами, адже різниця в коефіцієнтах кореляції Пірсона не є статистично значущою. Це свідчить про відсутність суттєвих відмінностей у взаємозв'язку типу сім'ї з показниками батьківської прив'язаності між цими групами.

Також розглянемо цю методику через підрахунок U-критерій Манна — Уїтні в таблиці 3.9.:

Таблиця 3.9.

Результати підрахунку U-критерію за методикою Інструмент батьківського зв'язку (The Parental Bonding Instrument (PBI)) Gordon Parker, Hilary Tupling and L.V. Brown

Показники	U-критерій Манна — Уїтні	P	
		$p \leq 0,01$	$p \leq 0,05$
Тип сім'ї	314	271	314

Отриманий результат $U = 314$ збігається з критичним значенням при $p \leq 0,05$, що дозволяє зробити висновок про тенденцію до розбіжностей між групами. Це свідчить про те, що між результатами підлітків, у чиїх родинях ніхто не служить, та тими, в чиїх родинях є військовослужбовці, існують відмінності, які варто враховувати при подальшому аналізі.

Щоб зрозуміти який типовий стан родини та чи є відмінність за шкалами у двох групових вибірках ми використовуємо опитувальник "Типовий сімейний стан", розроблений Е.Г. Ейдемільлером і В.В.Юстицкісом. Спочатку розглянемо його за коефіцієнтом кореляції Пірсона в таблиці 3.10.:

Таблиця 3.10.

Результати підрахунку коефіцієнту кореляції Пірсона опитувальником "Типовий сімейний стан" (розробленого Е.Г. Ейдемільлером та В.В. Юстицкісом)

Показники	Коефіцієнт кореляції Пірсона	r		N
		$r \leq 0,01$	$r \leq 0,05$	
З (загальна незадоволеність)	0.09	0.47	0.36	0
Т (сімейна тривожність)	-0.1	0.47	0.36	0
Н (нервово-психічне напруження)	0.14	0.47	0.36	0

Розрахунок показав, що кореляційні зв'язки між досліджуваними параметрами: загальна незадоволеність, сімейна тривожність і нервово-психічне напруження є слабкими і не є статистично значущими при $r \leq 0,01$ та $r \leq 0,05$. Значення коефіцієнтів кореляції Пірсона свідчать про відсутність суттєвих взаємозв'язків між показниками. Це означає, що жоден із параметрів не має сильного впливу на різницю в групах респондентів.

Ці ж самі показники розглянемо через підрахунок U-критерій Манна — Уїтні в таблиці 3.11.:

Таблиця 3.11.

Результати підрахунку U-критерію за опитувальником "Типовий сімейний

стан" (розробленого Е.Г. Ейдемільером та В.В. Юстицькісом)

Показники	U-критерій Манна — Уїтні	P	
		$p \leq 0,01$	$p \leq 0,05$
З (загальна незадоволеність)	334	271	314
Т (сімейна тривожність)	374,5	271	314
Н (нервово-психічне напруження)	375,5	271	314

Згідно з результатами, представленими в таблиці 3.11., де значимість U-критерія від 314-ти, не важливою. Тому ці показники кажуть про відсутність різниці між підлітками у яких ніхто з батьків не служить та підлітками у кого хтось з батьків на війні. Тому ми на основі цієї методики, не можемо стверджувати про різність родин в яких підлітки знаходяться зараз, батьки яких беруть участь на війні та яких не беруть участь. Вимірювання проводилось за такими критеріями:

Загальна незадоволеність (З) - вимірює ступінь загального невдоволення підлітком своєю сімейною ситуацією або життям взагалі. Він відображається через емоційний стан, відчуття несхвалення або недостатньої задоволеності життям в родині.

Сімейна тривожність (Т) - визначає рівень тривоги або стурбованості, яку відчуває підліток у зв'язку зі своєю сімейною обстановкою або взаєминами з родичами. Він відображає внутрішній конфлікт або турботи, пов'язані з сімейним життям.

Нервово-психічне напруження (Н) - вимірює рівень психічного напруження або стресу, що виникає внаслідок сімейних аспектів життя або міжособистісних взаємин. Він відображає емоційний дисбаланс або неспокій, пов'язаний з родинними проблемами або ситуаціями.

Перевірити чи є відмінності можливо ще й за допомогою дослідження за методикою самооцінки емоційного стану Уессмана-Рікса. За підрахунком коефіцієнту кореляції Пірсона розрахунки виглядатимуть так:

Таблиця 3.12.

Результати підрахунку коефіцієнту кореляції Пірсона за методикою самооцінки емоційного стану Уессмана-Рікса по шкалах

Показники	Коефіцієнт кореляції Пірсона	r		N
		$r \leq 0,01$	$r \leq 0,05$	
Спокій – тривожність	0.11	0.47	0.36	0
Енергійність – втомленість	-0.1	0.47	0.36	0
Піднесення – пригніченість	-0.31	0.47	0.36	0
Впевненість у собі – безпорадність	-0.20	0.47	0.36	0

Порівняльний аналіз емоційного стану підлітків, у яких ніхто з батьків не служить, і тих, у кого один із батьків бере участь у військових діях, за методикою Уессмана-Рікса не виявив статистично значущих кореляційних зв'язків між досліджуваними показниками: спокій – тривожність, енергійність – втомленість, піднесення – пригніченість, впевненість у собі – безпорадність. Коефіцієнти кореляції Пірсона не досягають рівня значущості при $r \leq 0,01$ та $r \leq 0,05$, що свідчить про відсутність істотних відмінностей у самооцінці емоційного стану між цими групами підлітків.

Такі самі шкали за методикою самооцінки емоційного стану Уессмана-Рікса прораховано через підрахунок U-критерію Манна — Уїтні в таблиці 3.13.:

Таблиця 3.13.

Результати підрахунку U-критерію за методикою самооцінки емоційного

стану Уессмана-Рікса по шкалах

Показники	U-критерій Манна — Уїтні	P	
		$p \leq 0,01$	$p \leq 0,05$
Спокій – тривожність	418	271	314
Енергійність – втомленість	392,5	271	314
Піднесення – пригніченість	391	271	314
Впевненість у собі – безпорадність	416	271	314

Виходячи з підрахунку - результатами U-критерію Манна-Уїтні жоден із показників не є статистично значущим, оскільки всі отримані значення U (418, 392,5, 391, 416) перевищують критичні значення U для відповідних рівнів значущості. Це означає, що відмінностей між групами за шкалами "спокій – тривожність", "енергійність – втомленість", "піднесення – пригніченість", "впевненість у собі – безпорадність" немає, і результати обох груп можна вважати подібними.

Характеристики шкал можна коротко зазначити так:

Шкала «Спокій-тривожність»: показники цієї шкали відображають емоційний стан особистості, де високі результати вказують на здатність до витримки, терпимості і врівноваженості, в той час як низькі значення свідчать про нервозність, страх і нерішучість.

Шкала «Енергійність-втома»: ця шкала характеризує активність особистості, де високі результати демонструють ініціативність і підприємливість, а низькі – пасивність і відсутність ініціативи.

Шкала «Піднесеність-пригніченість»: показники цієї шкали відображають емоційний підйом або пригніченість особистості. Високі оцінки свідчать про енергійність і активність, тоді як низькі вказують на

пригніченість і сором'язливість.

Шкала «Впевненість у собі - почуття безпорадності»: ця шкала характеризує самооцінку особистості, де високі результати свідчать про рішучість і самостійність, а низькі вказують на слабкість і безпорадність.

Взявши сумарну шкалу кожної з груп, можна виявити такі результати з коефіцієнту кореляції Пірсона:

Таблиця 3.14.

Результати підрахунку коефіцієнту кореляції Пірсона за методикою самооцінки емоційного стану Уессмана-Рікса сумарної шкали

Показники	Коефіцієнт кореляції Пірсона	r		N
		$r \leq 0,01$	$r \leq 0,05$	
Сума шкал	-0.16	0.47	0.36	0

Коефіцієнт кореляції Пірсона не є статистично значущим при $r \leq 0,01$ та $r \leq 0,05$. Це свідчить про відсутність істотного зв'язку між сумарною самооцінкою емоційного стану в групах підлітків тих, у кого ніхто з батьків не служить, і тих, у кого один із батьків служить.

Розподіливши сумарну шкалу за рівнями, показники кожної з груп будуть мати такі результати U-критерію:

Таблиця 3.15.

Результати підрахунку U-критерію за методикою самооцінки емоційного стану Уессмана-Рікса по рівнях

Показники	U-критерій Манна — Уітні	P	
		$p \leq 0,01$	$p \leq 0,05$
Високий рівень	59,5	25	34
Середній рівень	118	59	75
Низький рівень	-	-	-

Дослідження показників методики за підрахунком U-критерію, представлених в таблиці 3.15. показало, що для високого та середнього рівнів

емоційного стану отримані значення U (59,5 для високого рівня і 118 для середнього) перевищують критичні значення U для обох рівнів значущості. Це свідчить про відсутність статистично значущих відмінностей між групами в цих категоріях. Водночас, для низького рівня показники не були зафіксовані у групи підлітків, яких хтось з батьків служить. Загалом, результати свідчать про схожість емоційного стану респондентів у досліджених групах.

Ще однією методикою для перевірки відмінностей стала “Сімейна соціограма” В. В. Ткачова. Почнемо з порівняння кожної з груп родини підлітків та їх уявної родини, що продемонстровано в таблиці 3.16.:

Таблиця 3.16.

Результати підрахунку U-критерію за методикою “Сімейна соціограма” в кожній групі окремо

Групи	U-критерій Манна — Уїтні	P	
		$p \leq 0,01$	$p \leq 0,05$
Підлітки, батьки яких не служать	360	271	314
Підлітки, батьки яких на фронті	402,5	271	314

Виходячи з таких підрахунків, можна зробити висновок, що статистично значущих відмінностей між підлітками, батьки яких не служать, і підлітками, чиї батьки на фронті, немає. Значення U-критерію в обох групах 360 та 402,5, що вказують на відсутність значущих відмінностей на рівнях ймовірності $p \leq 0,01$ та $p \leq 0,05$.

Далі зробимо порівняння 2-х груп між їх родиною в якій зараз та їх уявною родинами завдяки коефіцієнту кореляції Пірсона, результати якої представлені в таблиці 3.17.:

Таблиця 3.17.

Результати підрахунку коефіцієнту кореляції Пірсона за методикою “Сімейна соціограма” родин обох груп

Показник	Коефіцієнт кореляції Пірсона	r		N
		r≤0,01	r≤0,05	
Родина підлітка	0.12	0.47	0.36	0
Уявна родина	0.21	0.47	0.36	0

Порівняння двох груп підлітків за допомогою методики "Сімейна соціограма" показало, що коефіцієнти кореляції Пірсона для родини підлітка і їхньої уявної родини не є статистично значущими. Це вказує на відсутність істотного кореляційного зв'язку між їхніми теперішніми родинами та уявними ідеалізованими сім'ями в рамках досліджуваних груп.

Ці ж самі показники перевіримо завдяки U-критерію, представленому в таблиці 3.18.:

Таблиця 3.18.

Результати підрахунку U-критерію за методикою "Сімейна соціограма" родин обох груп

Показник	U-критерій Манна — Уїтні	P	
		p≤0,01	p≤0,05
Родина підлітка	328,5	271	314
Уявна родина	365,5	271	314

Результати підрахунку U-критерію Манна—Уїтні для порівняння підлітків, батьки яких не служать, та підлітків, чиї батьки на фронті, не показують статистично значущих відмінностей у сприйнятті як родин в яких підлітки знаходяться зараз, так і уявних родин. Для родини в яких підлітки знаходяться зараз значення U-критерію становить 328,5, що перевищує порогові показники для рівнів значущості $p \leq 0,01$ та $p \leq 0,05$. Це свідчить про відсутність суттєвих відмінностей між групами щодо їхнього ставлення до реальної родини. Аналогічно, для уявної родини значення U-критерію становить 365,5, що також перевищує порогові значення, що вказує на

відсутність значущих відмінностей у сприйнятті уявної родини між цими двома групами підлітків.

Таким чином, можна зробити висновок, що незалежно від того, чи служать батьки на фронті, чи ні, підлітки сприймають як свою реальну, так і уявну родину подібним чином, без істотних відмінностей між групами.

ВИСНОВКИ ДО ІІІ РОЗДІЛУ

У третьому розділі було проведено емпіричне дослідження особливостей родинних уявлень підлітків, чий батьки беруть участь у війні, та тих, у кого батьки не залучені до військових дій. Отримані дані не демонструють різницю в уявленнях про сімейні стосунки та моделі поведінки в родині між групами підлітків, у чийх родинх хтось із батьків служить на фронті, та тими, в чийх родинх ніхто не служить.

За методикою Інструмент батьківського зв'язку (The Parental Bonding Instrument (PBI)) Gordon Parker, Hilary Tupling and L.V. Brown, розрахунки не виявили статистично значущого кореляційного зв'язку між досліджуваними параметрами. Різниця у коефіцієнтах кореляції Пірсона не є статистично значущою, що свідчить про відсутність суттєвих відмінностей у взаємозв'язку типу сім'ї з показниками батьківської прив'язаності між групами підлітків, чий батьки служать на фронті, та тими, в чийх родинх ніхто не служить. Результат U-критерію Манна-Уїтні також показав відсутність статистично значущих відмінностей між групами, що свідчить про те, що тип сім'ї не впливає на рівень батьківської прив'язаності.

За методикою "Типовий сімейний стан" (Е.Г. Ейдемільер, В.В. Юстицькіс), кореляційні зв'язки між параметрами "загальна незадоволеність", "сімейна тривожність" і "нервово-психічне напруження" були слабкими та незначущими. Значення коефіцієнтів кореляції Пірсона підтвердили відсутність суттєвих взаємозв'язків між цими параметрами, що вказує на те, що відмінностей між групами підлітків, чий батьки беруть участь у війні, та тими, в чийх родинх ніхто не служить, немає.

Методика самооцінки емоційного стану Уессмана-Рікса не виявила статистично значущих відмінностей у показниках підлітків з обох груп (спокій – тривожність, енергійність – втомленість, піднесення – пригніченість, впевненість у собі – безпорадність). Значення U-критерію Манна-Уїтні перевищують критичні значення, що підтверджує відсутність значущих відмінностей у самооцінці емоційного стану між підлітками, незалежно від участі їхніх батьків у військових діях.

За методикою “Сімейна соціограма” також не було виявлено статистично значущих відмінностей між підлітками з обох груп. Значення U-критерію перевищують критичні рівні значущості $p \leq 0,01$ та $p \leq 0,05$, що вказує на відсутність різниці у сприйнятті родини підлітка та уявної родини. Це свідчить про те, що незалежно від участі батьків у військових діях, підлітки з обох груп сприймають свої реальні та уявні родини подібним чином.

Аналіз за допомогою коефіцієнта кореляції Пірсона показав, що не виявлено значущих статистичних кореляцій між групами підлітків (з батьками на фронті і тими, у кого батьки не служать) у жодній з методик. Показники за різними шкалами не демонстрували сильних взаємозв’язків, що свідчить про відсутність значущих відмінностей у родинних уявленнях цих груп.

Додатково, розрахунок за допомогою U-критерію Манна-Уїтні також підтвердив, що немає суттєвих відмінностей між групами. За жодною з методик не було виявлено статистично значущих результатів, що вказує на те, що хоча війна впливає на емоційний стан підлітків, це не відображається на їхніх родинних уявленнях у кількісних вимірах.

Таким чином, проведене дослідження за всіма чотирма методиками не підтвердило теоретично передбачені відмінності між групами підлітків, батьки яких беруть участь у військових діях, і тими, у кого батьки не служать.

ВИСНОВКИ

Тема "Особливості родинних уявлень підлітків, батьки яких беруть участь на війні" є актуальною у сучасних умовах, оскільки війна має значний вплив на психоемоційний стан родин і, зокрема, підлітків. Підлітки, чий батьки беруть участь у бойових діях, стикаються з підвищеним рівнем стресу, соціальною ізоляцією, тривожністю та проблемами адаптації. У цьому контексті дослідження родинних уявлень підлітків допомагає краще зрозуміти їхні емоційні реакції та те, як їхній досвід в родині впливатиме на їхні уявлення про майбутню сім'ю. На підставі викладеного матеріалу можна зробити висновок, що всі поставлені завдання були виконані.

1. У процесі дослідження було проведено глибокий аналіз психологічних особливостей підліткового віку, який є важливим періодом формування особистості. Підлітковий вік, як перехідний етап розвитку, супроводжується суттєвими фізіологічними, когнітивними та емоційними змінами, що впливають на поведінку та взаємини підлітка з оточенням. Це також час, коли підлітки активно прагнуть до самостійності, самоствердження і самовираження, що може супроводжуватися почуттям невпевненості і пошуком власної ідентичності. Згідно з результатами дослідження, підлітки, чий батьки беруть участь у війні, зазнають особливого емоційного навантаження. Ці підлітки часто змушені брати на себе роль додаткового джерела підтримки у сім'ї, зокрема відповідати за емоційний стан матері або інших членів родини, а також допомагати з доглядом за молодшими братами чи сестрами. Це формує у них почуття відповідальності та стресостійкості, які є ознаками передчасного дорослішання. Однак процес передчасного дорослішання нерідко супроводжується емоційними труднощами. Підлітки можуть відчувати внутрішні

конфлікти, особливо в ситуаціях, коли їм важко самотійно справлятися зі своїми емоціями та переживаннями. Це може ускладнювати процес саморегуляції, адже підліткам необхідно одночасно адаптуватися до своїх нових обов'язків і зберігати рівновагу у власному емоційному стані, що створює додаткові виклики у цей важливий період їхнього розвитку.

2. Роль сім'ї як соціального інституту є надзвичайно важливою у формуванні особистості підлітка, особливо в період його активного розвитку. У дослідженні детально проаналізовано сучасні підходи до вивчення сімейних взаємин, серед яких системна сімейна терапія, що розглядає сім'ю як цілісну динамічну систему, символічний інтеракціонізм, що акцентує увагу на соціальних ролях та взаємодіях членів сім'ї, і конфліктологічний підхід, який досліджує напругу та конфлікти в родинних відносинах. Важливим є те, що сім'я для підлітків залишається ключовим джерелом емоційної підтримки та стабільності. Однак у стресових умовах, таких як військові дії, ця функція сім'ї може бути значно ослаблена або порушена. Це створює передумови для розвитку емоційної напруженості та збільшує ризики виникнення емоційних розладів у таких підлітків у майбутньому. Тому важливим є не лише підтримка родини, але й розробка програм психологічної допомоги, які б допомогли мінімізувати негативний вплив війни на родинні відносини та психоемоційний стан підлітків.
3. Дослідження особливостей родинних уявлень підлітків, батьки яких беруть участь у війні, виявив кілька ключових аспектів. Війна суттєво впливає на психологічний стан підлітків через підвищений рівень стресу, тривожність, соціальну ізоляцію та труднощі в адаптації. Ці фактори зумовлюють емоційне напруження, яке впливає на їхні соціальні взаємини, внутрішній світ і сприйняття родинних ролей. У підлітків можуть формуватися специфічні уявлення про майбутню сім'ю, що часто пов'язані з пережитим стресом та невизначеністю.

Однак результати математично-статистичного аналізу, проведеного з використанням коефіцієнта кореляції Пірсона та U-критерію Манна-Уїтні, показали, що значних відмінностей між групами підлітків, чиї батьки беруть участь у війні, і тими, у кого батьки не залучені у військові дії, не виявлено. Незважаючи на емоційні та соціальні труднощі, родинні уявлення підлітків у обох групах виявилися подібними.

Це означає, що незалежно від того, чи є батьки підлітків військовослужбовцями, їхні емоційні стани, батьківська прив'язаність, сімейна тривожність та інші параметри залишаються на схожих рівнях. Виявлена відсутність значущих відмінностей може вказувати на те, що підлітки адаптуються до складних умов, в яких вони живуть, і формують схожі стратегії реагування на стресори, незалежно від військового статусу своїх батьків.

Цей висновок штовхає на думку про те, що підлітки в Україні в умовах війни формують певні механізми емоційної саморегуляції, що дозволяють їм зберігати психологічну стійкість. Отримані дані можуть бути важливими для фахівців у сфері психологічної підтримки, адже вони підкреслюють необхідність створення програм, які враховують потреби підлітків в умовах нестабільності, незважаючи на сімейні обставини.

Таким чином, подальше дослідження в цій сфері може допомогти зрозуміти, які фактори, окрім військової участі батьків, можуть впливати на емоційний стан і соціальну адаптацію підлітків. Це, в свою чергу, може сприяти розвитку ефективних психологічних програм, спрямованих на підтримку підлітків в умовах війни та після неї.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Бездіжа Ю. Батьківські збори "Вікові проблеми підлітків та шляхи їх вирішення". 2020. URL: <https://naurok.com.ua/batkivski-zbori-vikovi-problemi-pidlitkiv-ta-shlyahi-h-virishennya-148005.html>
2. Бондар К. Ю. Особливості Я-концепції підлітків із сімей з різним стилем виховання. 2022. С.26-40. URL: <http://surl.li/ebjlza>
3. Брушкова Л. А. Теоретичні підходи до вивчення сім'ї. Соціологія. 2018. URL: https://stud.com.ua/107493/sotsiologiya/teoretichni_pidhodi_vivchennya_simyi
4. Важливі поради та рекомендації для батьків – розуміння особливостей підліткової психології. Psychologist : веб-сайт. 2024. URL: <https://psychologist.com.ua/vazhlivist-rozuminnya-osoblivostej-pidlitkovoip-sixologii-dlya-batkiv-poradi-ta-rekomendatsii/>
5. Гернешій М. Психологічні особливості самооцінки у підлітковому віці. Сучасні аспекти та перспективні напрямки розвитку науки. 2023. С. 1. URL: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/lib/52103/1/%D0%93%D0%B5%D1%80%D0%BD%D0%B5%D1%88%D1%96%D0%B9.pdf>
6. Джи Д. Різниця між шлюбом та сім'єю. 2024. URL: https://dovidka.biz.ua/riznitsya-mizh-shlyubom-ta-sim-yeyu/#google_vignette
7. Довбиш М. Що таке підлітковий вік? Скільки він триває? 2020. URL: <https://nauka.ua/card/hto-taki-pidlitki>
8. Долина Т. В. Психологічна допомога у вирішенні сімейних конфліктів у процесі розлучення. 2020. С. 45, 97-98. URL: <http://surl.li/ghlqo>
9. Залізний Р. Що таке сім'я простими словами. 2023. URL: <https://kvadrat-dekarta.com/uk/shho-take-simya-prostymy-slovamy/>
10. Іпатова О. Психологічні особливості розвитку особистості в

- підлітковому віці в умовах дистанційного навчання. 2021. С. 15-20.
URL: <http://surl.li/ergivc>
11. Карімов Н. Як батькам порозумітися із підлітками? 2023. URL: <https://naszwybir.pl/porozumitysya-iz-pidlitkami/>
 12. Кашапова Д. Статеві особливості відчуття безпеки/небезпеки в умовах повномасштабної війни Росії в Україні. 2022. С. 35-36. URL: http://ir.polissiauniver.edu.ua/bitstream/123456789/13425/1/Kashapova_DI_053_2022.pdf
 13. Кіреєва З.О. Кушнерова Я.Г. Особливості адаптації підлітків в різних фазах біологічного циклу. Теорія і практика сучасної психології. Запоріжжя. Вип.3. Т.1, 2019. С.162-168.
 14. Коефіцієнт кореляції Пірсона: правила обчислення та інтерпретації. Кореляційне відношення. 2019. URL: <https://studfile.net/preview/9290218/page:7/>
 15. Корольчук М. 10 помилок у спілкуванні з підлітками. 2020. URL: <https://learning.ua/blog/202002/10-pomylok-u-spilkuvanni-z-pidlitkami/>
 16. Кривачук Л. Ф. Типологія сім'ї. 2019. URL: <https://studfile.net/preview/9093109/page:2/>
 17. Крупник І. Батьківська модель родини в аспекті її впливу на формування уявлень про майбутнє сімейне життя. Психологія особистості. 2016. URL: <https://social-science.uu.edu.ua/article/1129>
 18. Липей М.І. Психологічні особливості формування самосвідомості підлітка. 2021. С. 23-33. URL: http://dspace-s.msu.edu.ua:8080/bitstream/123456789/9637/1/Psychological_features_of_the_formation.pdf
 19. Лой М. Проблема самоствердження підлітка в сучасних умовах. 2014. URL: <http://oldconf.neasmo.org.ua/node/43>
 20. Ляшенко Н. О., Семке Н. М. Соціологія сім'ї. 2018. С. 5-6, 10-11. URL: <https://repository.kpi.kharkov.ua/server/api/core/bitstreams/5e03ae00-fe04-4ac0-8c2c-00bc4fde694f/content>

21. Матеріали до лекції «Сім'я як елемент соціальної структури суспільства» С. 1-2. URL: <http://socio.karazin.ua/resources/0da83982bd0c2ecf1e177a5fb87c5286.pdf>
22. Мельник В. Розлучення між нами: чому люди розходяться під час війни і як пережити такий досвід. 2023. URL: <https://vikna.tv/dlia-tebe/stosunky/rozluchennya-pid-chas-vijny-yak-perezhyty-takyj-dosvid-poyasnyuye-psyhologynya/>
23. Михайлишин У. Б. Теоретичний аналіз психологічних особливостей міжособистісного спілкування у підлітковому віці. 2021. URL: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/handle/lib/36523>
24. Морозова А. Характеристики ставлення старших підлітків до батьків. 2021. URL: <https://www.qui.help/blog/kharakteristiki-stavlennya-starshikh-pidlitkiv-do-b-do-atkiv>
25. Несчетна С. Як налагодити стосунки з підлітком: психологи дали батькам низку порад. 2024. URL: <https://tsn.ua/other/yak-nalagoditi-stosunki-z-pidlitkom-poradi-psiologa-2566215.html>
26. Нечерда В. Б., Кириченко В. І. Підлітки уразливих категорій: типологія і особливості виховання в умовах закладів загальної середньої освіти. 2019. С.7-12. URL: <http://surl.li/osgqoz>
27. Обережно, майбутній дорослий! «Інструкція з експлуатації». Частина 5. Надзвичайна ситуація +: веб-сайт. 2019. URL: <https://ns-plus.com.ua/2019/11/05/oberezhno-majbutnij-doroslyj-instruktsiya-z-ekspluatatsiyi-chastyna-5/>
28. Основні підходи до вивчення сім'ї в соціологічній думці. Українська державна академія залізничного транспорту. 2015. URL: <https://studfile.net/preview/2912854/page:14/>
29. Основні підходи до вивчення сім'ї в соціологічній думці. URL: <http://www.um.co.ua/12/12-1/12-19544.html>

30. Особливості емоційного розвитку підлітків. Херсонський державний університет. 2016. URL: <https://studfile.net/preview/5721749/>
31. Парасей-Гочер А., Прозапас Є. Теоретичний аналіз впливу сім'ї на формування самооцінки дітей підліткового віку. 2023. С. 554. URL: https://www.researchgate.net/publication/376951684_TEORETICNIJ_ANALIZ_VPLIVU_SIM'I_NA_FORMUVANNA_SAMOOCINKI_DITEJ_PIDLITKOVOGO_VIKU
32. Пахотіна Л. В. Вплив батьківського стилю виховання на майбутній сценарій життя дитини. 2024. С. 16-28. URL: <https://dspace.znu.edu.ua/jspui/bitstream/12345/18975/1/%D0%9F%D0%B0%D1%85%D0%BE%D1%82%D1%96%D0%BD%D0%B0%20%D0%9B.%D0%92..pdf>
33. Педагогіка і психологія сім'ї. Quizlet : веб-сайт. 2023. URL: <http://surl.li/phtkl>
34. Психічний стан підлітка. Медичний портал ITMED : веб-сайт. 2021. URL: https://itmed.org/clinik_articles/psikhichniy_stan_pidlitka/
35. Психологічні особливості підліткового віку. Боярський академічний лицей «Лідер». 2024. URL: http://boyarka-lider.kiev.sch.in.ua/vihovna_robota/klasnomu_kerivniku/materiali_dlya_roboti/psihologichni_osoblivosti_pidlitkovogo_viku/?pvi=pvi
36. Психологічні проблеми підлітків. Гречаник сімейний психолог : веб-сайт. 2022. URL: <https://hrechanyk.com/post/psihologichni-problemi-pidlitkiv>
37. Рекуляк В. Особливості поведінки у конфліктній ситуації підлітків з різним рівнем емоційного інтелекту. 2021. С. 9-15. URL: <http://surl.li/zrxpg>
38. Рихальська О. Підлітковий період під час війни: як спілкуватися та зменшити стрес. 2023. URL: https://weukraine.tv/blog/pidlitkovyj-period-pid-chas-vijny-yak-spilkuvatys-ya-ta-zmenshyty-stres/#google_vignette

39. Розвиток і вікова періодизація дітей та підлітків. URL: <http://multycourse.com.ua/ua/page/16/93>
40. Савчин М. В. Психологія підлітка. Вікова психологія. 2011. URL: <https://westudents.com.ua/glavy/75566-31-psihologiya-pdlitka.html>
41. Сачко К. Вплив сімейного виховання на формування особистості. 2021. С. 6, 9. URL: <http://surl.li/xnwymd>
42. Сім'я і гармонійний розвиток особистості підлітка. Інформаційний порадник батькам. 2020. URL: <http://hvpku.ks.ua/?p=8237>
43. Слюсар Л. Українська сім'я в умовах війни. Демографія та соціальна економіка № 2 (52). 2023. С. 4-5. URL: <http://surl.li/pzbva>
44. Смоляр Л. "Поверніть мені мою нормальну дитину": як підтримати підлітка під час війни. 2023. URL: <https://life.pravda.com.ua/society/2023/07/31/255646/>
45. Снігура М. Дослідження особливостей становлення «почуття дорослості» у підлітковому віці. 2023. С. 8-20. URL: <https://dspace.lvduvs.edu.ua/bitstream/1234567890/6710/1/Snihura%20Mryana%20Andriyivna.pdf>
46. Сорока А. Психологічні особливості мотивації, стилів конфліктної поведінки та ціннісної сфери в підлітків та їх батьків. 2021. URL: <https://sj.udu.edu.ua/index.php/pn/article/view/1160/948>
47. Соціальні зв'язки підлітка: як відновити коло спілкування під час війни? Українська Гельсінська спілка з прав людини : веб-сайт. 2023. URL: <https://www.helsinki.org.ua/articles/sotsialni-zv-iazky-pidlitka-iak-vid-novyty-kolo-spilkuvannia-pid-chas-viyny/>
48. Соціограма «Моя сім'я» (В. В. Ткачова). 2019. URL: http://www.ni.biz.ua/11/11_14/11_146327_sotsiogramma-moya-semya-B-B-tkacheva.html
49. Твердохліб В. Вплив психологічних бар'єрів підлітків на спілкування з дорослими. 2022. С. 19-25. URL: <http://surl.li/xpkkgj>
50. Ткаленко Н. Життєвий цикл як динамічна характеристика сім'ї. Етапи

- розвитку сім'ї. 2021. URL: <https://naurok.com.ua/zhitteviy-cikl-yak-dinamichna-harakteristika-sim-etap-i-rozvitku-sim-259159.html>
51. Ушакова І. М. Психологія сім'ї. 2017. С. 10-11. URL: http://univer.nuczu.edu.ua/tmp_metod/2067/Konspekt_lekcij_PsS.pdf
52. Федоренко Р. П. Психологія сім'ї. Навчальний посібник. 2021. С. 61-62. URL: https://evnuir.vnu.edu.ua/bitstream/123456789/21440/1/posibnyk_simia%202021.pdf
53. Формування пізнавальних інтересів у підлітка. Реферат. Освіта.уа. : веб-сайт. URL: <https://osvita.ua/vnz/reports/psychology/28959/>
54. Шаталович О. Шаталович І. Сутність сім'ї у традиційній та сучасній культурі. Грані Том 25 №3 2022. С. 39. URL: <http://surl.li/pysrn>
55. Шпитальна І. Психологічні особливості ставлення підлітків до смерті в умовах війни. 2024. URL: <https://naurok.com.ua/robota-man-z-psihologi-psihologichni-osoblivosti-stavlennya-pidlitkiv-do-smerti-v-umovah-viyni-423061.html>
56. Що робити батькам, щоб налагодити стосунки з підлітком? Громадський простір : веб-сайт. 2021. URL: <https://www.prostir.ua/?library=scho-robyty-batkam-schob-nalahodyty-stosunky-z-pidlitkom>
57. Що таке нуклеарна сім'я: коротко про головне. Cafetaurus.com : веб-сайт. URL: <https://cafetaurus.com.ua/shho-take-nuklearna-simya-korotko-pro-golovne/>
58. Що таке сім'я. Що таке : веб-сайт. 2022. URL: <https://translations.com.ua/simia.html>
59. Як будувати здорову комунікацію з дитиною підлітком. Help24 : веб-сайт. 2024. URL: <https://help24.org.ua/uk/blog/67>
60. Barni D., Ranieri S., Ferrari L., Danioni F., Rosnati R. Parents' perceptions of their adolescent children's personal values: truth or bias? 2019. URL: <https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/13229400.2016.1259120>

61. Eltanamly H., Leijten P., Jak S., Overbeek G. Parenting in Times of War: A Meta-Analysis and Qualitative Synthesis of War Exposure, Parenting, and Child Adjustment. 2019. URL: <https://pmc.ncbi.nlm.nih.gov/articles/PMC7675766/>
62. Fan W. The Effect of Parenting Styles of Original Families on Individual's Close Relationship. 2023. C. 1849-1851. URL: https://www.researchgate.net/publication/368386226_The_Effect_of_Parenting_Styles_of_Original_Families_on_Individual%27s_Close_Relationship
63. How Does Relationships With Parents Affect Future Relationships? Franco Greco Your Psychologist : веб-сайт. 2022. URL: <https://www.yourpsychologist.net.au/how-does-relationships-with-parents-affect-future-relationships>
64. Mastrotheodoros S., Van Der Graaff J., Deković M., Meeus W. H. J., Branje S. Parent-Adolescent Conflict across Adolescence: Trajectories of Informant Discrepancies and Associations with Personality Types. 2019. URL: <https://link.springer.com/article/10.1007/s10964-019-01054-7>
65. Norman B. Parents' and Adolescents' Different Perceptual Worlds. 2024. URL: <https://www.psychologytoday.com/intl/blog/stronger-bonds/202405/parents-and-adolescents-different-perceptual-worlds>
66. Parental Bonding Instrument (PBI). URL: <https://skylark.ucl.ac.uk/NSHD/lib/exe/fetch.php?media=mrepo:parentalbondinginstrument.pdf>
67. Slone M., Shoshani A. Children Affected by War and Armed Conflict: Parental Protective Factors and Resistance to Mental Health Symptoms. 2017. URL: <https://www.frontiersin.org/journals/psychology/articles/10.3389/fpsyg.2017.01397/full>
68. Teens: Relationship Development. Stanfordchildrens : веб-сайт. 2024. URL: <https://www.stanfordchildrens.org/en/topic/default?id=relationship-develop>

[ment-90-P01642](#)

69. U-критерій Манна-Уїтні. Wikipedia : веб-сайт. 2022. URL:
<http://surl.li/vckccf>

70.8 Common Problems in Teenagers' Relationship With Their Parents. Life
Coach Ritu Singal : веб-сайт. URL:
<https://ritusingal.com/8-common-problems-in-teenagers-relationship-with-their-parents>